

Gemerts Heem

nummer 1 lente 2014

Inhoudsopgave

Neel van Eupen-van Eenbergen – vormgeving en fotografie <i>Ton Thelen</i>	1
Een oud gebouw aan het Ridderplein <i>Jan Timmers</i>	2
De Arcke van Noë dl.2 – eigenaars en bewoners 1695-1777 <i>Marij van Pelt-Vos</i>	5
Kerkvervolging in Bakel anno 1770 <i>Klethrinus (Gerlacus van den Elsen)</i>	10
De Engel en het beschadigde korenveld <i>Hans Pennings</i>	15
Inlevering radio's in Gemert-Bakel in WO-II <i>Gidi Verheijen</i>	18
Bij de 100ste uitgave – Tussen herberg en hoogmis <i>Ad Otten</i>	25
Ons Kent Ons – Mensen van Gemert <i>Fotowerkgroep</i>	31
Uit het rechterlijk archief van Gemert <i>Simon van Wetten</i>	34
Kapittelstokjes <i>Ad Otten</i>	
Een oeroude bijnaam: Vogels alias Steele;	36
Dakbeschot van de kerk uit 1726;	37
Pro Memorie 11 mei 1940;	38
De Volksvriend heeft weer toekomst	39

Ton Thelen

Neel van Eupen-van Eenbergen

Vormgeving en fotografie

Het jaarlijkse ontwerp van de omslag van *Gemerts Heem* door een kunstenaar, fotograaf of vormgever, dat in 1986 begon met een ontwerp van Paul Verhees bij gelegenheid van het verschijnen van nummer 100 van het tijdschrift, is een traditie geworden. De cultuur van vandaag bouwt aan het erfgoed van morgen.

In 1991 met een grafisch ontwerp, nu als fotograaf presenteert Neel zich. Na de Grafische School gevolgd te hebben, trad zij in dienst bij drukkerij Vos, waar zij inmiddels al 22 jaar als vormgeefster werkzaam is. Thans volgt zij een opleiding aan de Fotoacademie, “de grootste en meest ambitieuze Hogeschool voor fotografie”, onder andere gevestigd in Eindhoven. Zij is derdejaars.

De eerste omslag van *Gemerts Heem* werpt een blik

op het in populariteit groeiende historisch spel dat wijd verbreid beoefend wordt, zowel nationaal als internationaal. Het draagt de naam “LARPen”. Dit begrip staat voor “Life Action Role Playing”: het collectief deelnemen aan een levensecht rollenspel in een fantasiewereld, gebaseerd op historische tijdperken als die van de Romeinen, Kelten, Middeleeuwen en ook latere; bevolkt door natuurlijke personen, zoals krijgers, edellieden, burgers, zwerfers, bedelaars, geestelijken en ook fantasiewezens als kobolden, elfen en monsterlijke gedochten. De deelnemers verbeelden een personage waarin zij zich geheel inleven. Kleding, wapens, attributen, dagelijkse voorwerpen, enzovoort zijn veelal zelfgemaakt, zoals de uitrusting die de gefotografeerde jongens dragen. Er zijn ook al speciale winkels, waar dit alles te koop is.

Jan Timmers

Een oud gebouw aan het Ridderplein

In het voorjaar van 2012 werd het pand Ridderplein 31 in Gemert flink verbouwd. De buitenmuren bleven staan, maar aan de binnenkant werd nagenoeg alles verwijderd, voordat het interieur weer werd vernieuwd.

Als in een gebouw alle betimmeringen en veel oud stucwerk wordt verwijderd, dan doet zich een mooie gelegenheid voor om te zien hoe zo'n gebouw in de loop van de tijd verbouwd werd en of er nog oude onderdelen bewaard zijn gebleven. En het inwendige van het pand Ridderplein

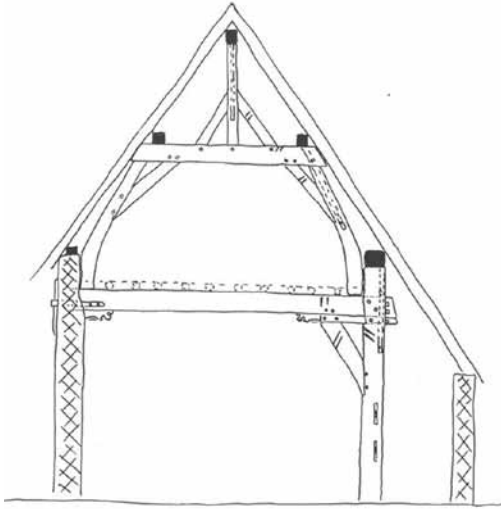
31 bleek wel wat te bieden te hebben. In de scheidingsmuren met de panden Ridderplein 29 en Ridderplein 33 bleken delen van oude gebinten en spanten ingemetseld te zijn. Het gaat om houten constructie delen die niet meer in gebruik zijn. Omdat het pand en dus ook het dak in de loop van de tijd werden verhoogd, zijn de kappanten niet meer nodig. Ze bleven wel op hun plaats, maar werden ingemetseld in de scheidingsmuren. Dat geldt ook voor de ankerbalkgebinten, waarvan delen in de muur bewaard bleven.

In de scheidingsmuur tussen Ridderplein 31 en 29 zijn niet alleen delen van een gebint aanwezig. Boven op de horizontale moerbalk stond een

De scheidingsmuur tussen Ridderplein 31 en 33. Er zijn minimaal drie bouwfases te zien met verschillende soorten stenen, waaronder ook bruine zonnebaksteen. Bovenaan op de foto een deel van de oorspronkelijke horizontale moerbalk met in het midden van de foto een deel van een verticale stijl.

Foto van de scheidingsmuur tussen Ridderplein 31 en 29, genomen op zolderhoogte. Met zwarte lijnen is aangegeven waar het jukspant is ingemetseld. Pal onder het laagste rood-witte lint is een moerbalk aanwezig, waarop de zolder rustte.

Tekening van een gebouw, deels baksteen, deels houtbouw, met een half ankerbalkgebint met daarop een jukspant met gebogen spantbenen (krommers) met daar weer bovenop in het midden een nokstijl waarop de nok van het dak steunt. (Bron: www.documentatie.org.)

zogenaamde jukspant. Gedeeltelijk heel goed

Bouwsporen in de scheidingsmuur tussen Ridderplein 31 en 29.

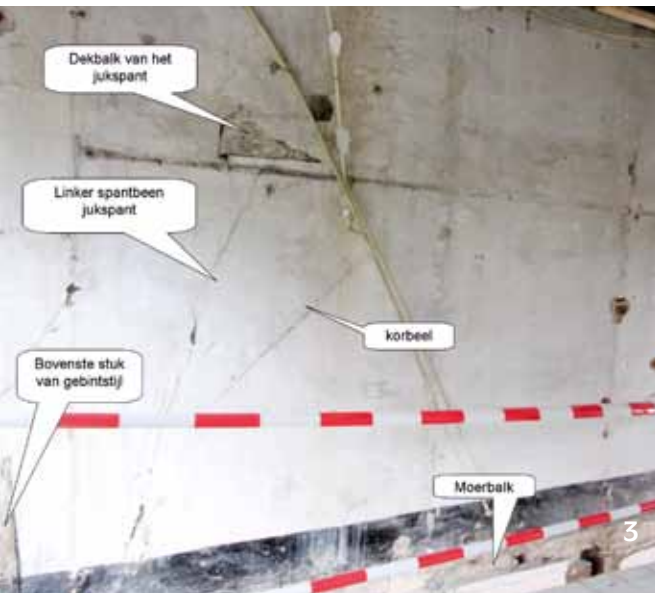
zichtbaar, omdat ter plaatse het stucwerk was verwijderd, op andere plaatsen bleek de aanwezigheid van het spant doordat het stucwerk op de plaats van de houten balken scheuren vertoonde.

Duidelijk is dat het pand aanvankelijk veel lager was dan nu. Het spant is niet meer in gebruik en de scheidingsmuur is flink verhoogd. Het pand is een hele verdieping hoger geworden.

Op bijgaande tekening van een laat middeleeuws gebouw wordt een goede indruk gegeven van de constructie, zoals die grotendeels ook bij Ridderplein 31 aanwezig geweest kan zijn.

In tegenstelling tot de tekening was bij het pand Ridderplein 31 waarschijnlijk oorspronkelijk een compleet ankerbalkgebint aanwezig met zowel aan de linker als aan de rechterkant een houten stijl. De stijlen zijn in de loop van de tijd deels vervangen.

De achtergevel van Ridderplein 31 tijdens de verbouwing.

Het pand Ridderplein 31 van Activus uitzendbureau. Het bevat nog restanten van een gebouw uit minstens begin 17de eeuw en het is in de loop van de tijd fors verhoogd.

Het is interessant iets meer te weten over de bouwgeschiedenis van huizen in het dorp en dit soort waarnemingen geeft informatie daarover en over mogelijke voorgangers van de huidige woningen. Maar in dit geval is het extra interessant, omdat we te maken hebben met een bijzonder element. Dat bijzondere element betreft de krommers in het jukspant. Krommers zijn gebogen spantbenen, die op de zolder van woningen extra ruimte creëren. Krommers werden gemaakt van gebogen stammen, die speciaal voor dat doel werden uitgezocht. De moeite die het kost om krommers te zoeken en te gebruiken in houten dakspanten was op den duur te veel en het gebruik van krommers verdween daardoor. Als er in dakconstructies toch nog krommers voorkomen wijst dat er daarom op dat het gaat om oude constructies. Algemeen wordt er in de bouwhistorie vanuit gegaan dat krommers na het begin van de 17de eeuw niet meer gebruikt werden. Dat betekent

dat de houtconstructie in het pand Ridderplein 31 naar alle waarschijnlijkheid dateert van vóór circa 1650.¹

Een andere bijzonderheid zijn de nog aanwezige restanten van de gebintstijlen. Het betekent dat oorspronkelijk de moerbalken, waarop de zolder rust, onderdelen zijn van een houtskelet van ankerbalkgebinten en dat de moerbalken dus niet op bakstenen muren rusten. Het oorspronkelijke gebouw zal geen bakstenen gebouw geweest zijn, maar een houten bouwwerk met lemen wanden, zoals gebruikelijk bij vakwerkgebouwen.

De kadastrale situatie op het Ridderplein anno 1832 (bron: www.watwaswaar.nl). Onderaan de kerk en het kasteelcomplex. Daar tegenover de panden aan het huidige Ridderplein. Bij de letter A: Activa Uitzendbureau, Ridderplein 31, waar de bouwhistorische waarnemingen zijn gedaan in april 2012. Verder: R: Ridderhof, O: voorheen Otten, S: voorheen Seijkens, V: Vogels, N: voorheen Nolleke Beekmans, B: voorheen Bekkers/Landman, nu 'Gij en Ik'

Noot

1. De bouwhistorische informatie is ontleend aan het Utrechts Documentatie Systeem, te raadplegen via www.documentatie.org. Zoek bij de term 'krommer'.

Marij van Pelt-Vos

Arcke van Noë - deel 2

Eigenaars en bewoners 1695-1777

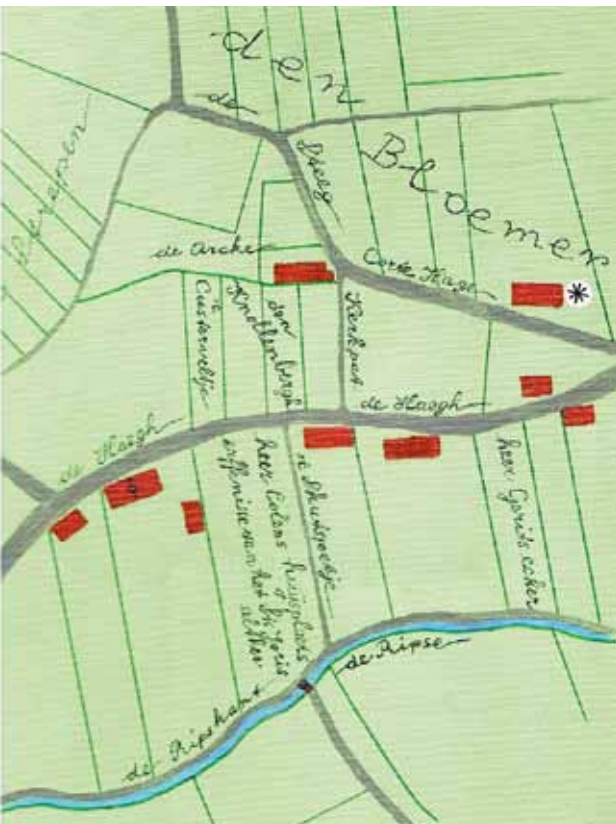
Vorige keer hebben we gezien dat Noë er echt gewoond heeft en dat zijn dochter Peerke, de Arck in 1695 verkocht aan Jan Bastiaens.

Jan Bastiaens en Barbara Dirckx, met wie hij op 01-09-1682 getrouwd was, woonden dicht bij

de Arck in het huis waar Barbara vanaf haar jeugd woonde (nu de Bloemerd 7, 9, 11). Dat huis was hun eigendom en zij hadden het geërfd van haar ouders Dirck Dircx van Boeckel en Barbara Simon Martens. Het stond op een ruim perceel grond en hier bleven zij met hun gezin wonen. Behalve dit huis bezaten Jan en Barbara achter in de Haag nog een boerderij die ze verhuurden en ook de Arck zullen ze hebben verhuurd, wat hun een vast inkomen bezorgde. Van zijn ambacht was Jan Bastiaens schoenmaker en met de opbrengst van zijn grond bij het huis en nog enkele percelen in de buurt die er bij hoorden, moet hem dat meer dan genoeg hebben opgeleverd om in het levensonderhoud van zijn gezin te voorzien.

In de tijd dat Jan de Arck kocht was zijn gezin al compleet. Barbara had het leven geschonken aan negen kinderen, waar onder twee tweelingen. Bij de doop van een van de kinderen trad haar nicht Maria Joost Bouwmans op als getuige en haar zullen we verderop weer tegenkomen. Van de negen kinderen zijn er zes jong overleden. Alleen Helena (Heijlke) geboren in 1683, Theodora (Dirckxke) geboren in 1687 en Sebastianus (Bastiaen) geboren in 1694 bleven in leven.

Het middengedeelte van De Haag anno 1717 met toponiemen. Het huis met * was het woonhuis van Jan Bastiaens en Barbara Dirckx. De plattegrond is gebaseerd op het kadastrale minuutplan van 1832 met weglating van de huizen die er in 1717 nog niet stonden. De Arcke ligt aan 'de Corte Haghe'. Het perceel de Knollenbergh (nu: De Haag 53) toen nog onbebouwd, ligt tussen het tracé van De Haag en Hoeve De Arck.

Jan Bastiaens was nog maar twee jaar eigenaar van de Arck toen hij in 1697 overleed en op 18 juli vanuit de Haag begraven werd. Zijn weduwe overleed een paar maanden later en werd op 30-11-1697 begraven als Barbara Jansen. De nog jonge kinderen waren nu ouderloos en zullen bij familie of vrienden ondergebracht zijn. Om hun belangen te behartigen werden er voogden aangesteld. En de kinderen groeiden op.....

Op 27-01-1705 trad Heijlke Jan Bastiaens in het huwelijk met Judocus (Joost) van Helmond.

In 1968 vond 'onze' vader (Willem Vos) op de voormalige Knollenbergh dit biscuitporceleinen wijwaterbakje. Hij vond het bij graafwerkzaamheden t.b.v. het opknappen van het oude huis dat toen stond op de plaats waar nu De Haag 53 is (foto: Frans van Pelt).

Nu Heijlke getrouwd was konden zij en haar man het deel van de erfenis dat hun toekwam zelf gaan beheren. De scheiding en deling in drie gelijke delen van de goederen die Jan Bastiaens en zijn echtgenote Barbara Dirckx hadden nagelaten vond plaats op 10-03-1705. Goordt Bastiaens (oom) en Jan Anthonis Hes als voogden over Dirckxe en Bastiaen en Joost samen met Heijlke, kregen elk een huis met grond in de Haag. Dirckxe kreeg het huis achter in de Haag, Bastiaen het ouderlijk huis op de Bloemerend en Joost en Heijlke kregen het huis dat de Arck genoemd werd. In de akte staat: *"Aan Joost van Helmondt en Heijlke Jan Bastiaens is ten deel gevallen het hujs gecomen van Jan Theunis Lamberts, met het aengelagh van dien, groot tesamen ontrent de 4 loopensaten en 16 roeden ofte soo groot ende cleijn als hetselve aldaer in sijne grave ende langhst de stege gelegen is. Item het half bemptie soo ende gelijk hetselve aen het voorschreven hujs gelegen is, groot ontrent 1 loopensaet ende 25 roeden, in sijne heggen en graven aldaer, oft soo groot en cleijn als hetselve aldaer afgesteecken is"*. Ook kregen zij nog een stuk hooiland in de Campen, een hooibeemd in de Cnollenbieter, het voorste deel van de Cleijcamp neven Compeersbempt en een stuk land aan de Donckse brug neven de Aa. Joost en Heijlke woonden wel in Gemert, maar niet in de Arck. Nog geen jaar na de verdeling, op 04-01-1706, verkochten ze hun erfenis (behalve het perceel op de Donk) aan Aerdt Jan Paulus.

De nieuwe eigenaars van de Arck, Aerdt Jan Paulus en zijn vrouw Maria waren beiden geboren in Gemert. Aerdt, die op 30-09-1658 gedoopt was als Arnoldus z.v. Joannes Pauli

Cijsberti en Joanna NN, was op een goede dag richting Den Bosch vertrokken. Ook Maria (zie hier boven), gedoopt op 09-08-1655 als dochter van Joost Jan Boumans en Ida Simon Martens, vertrok die kant op. Of zij elkaar achterna reisden of toevallig tegenkwamen is niet bekend, maar zij trouwden samen. In de jaren 1680/1690 woonden ze in Den Bosch. Toen zij in 1706 terugkwamen naar Gemert brachten ze, behalve hun twee kinderen Johanna en Francis, ook een achternaam mee. In Den Bosch zal men hen van Gemert hebben genoemd en weer terug in Gemert bleef het gezin deze achternaam houden. Ze gingen in de Arck wonen die officieel nog steeds geen naam had, maar daar kwam verandering in. Op 01-12-1714 werd er grond verkocht in de Streepen en wie was er belender?

Aert in de Arcke.

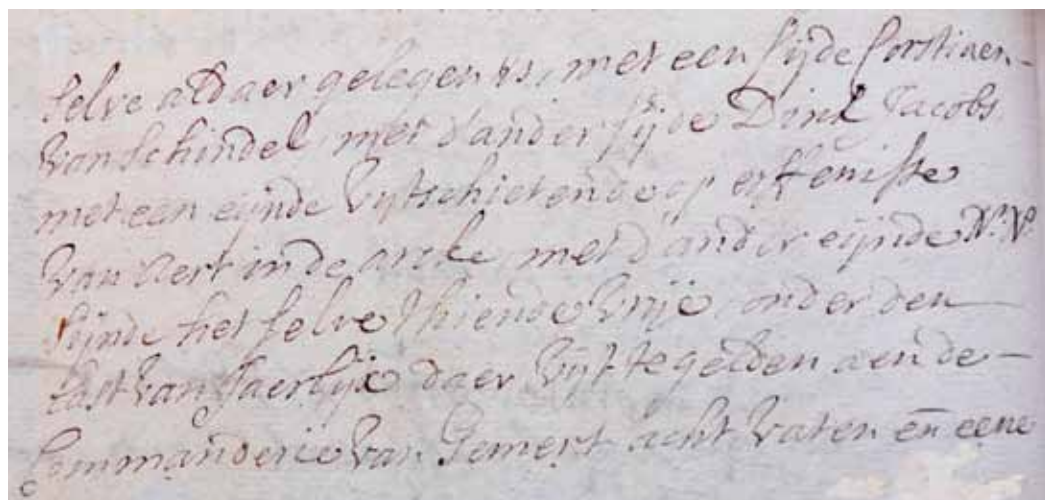
Volgens het Landboek, dat werd aangelegd in

1717, bezat Aerd Jan Paulus in de Haegh nr. 714 hujs en aengelagh groot 3 lopense en 39 roeden en de bijbehorende percelen grond met de nrs. 683, 234, 171, (het land in de Kleikampen komt niet in het Gemertse Landboek voor en het land op de Donk natuurlijk ook niet).

Aerd bezat ook een huis met aangelaag en land op de Berglaren met de nrs. 1810, 1808, 1539. Juist in de tijd dat het Landboek werd samengesteld overleed hij en bij de meeste percelen die zijn eigendom waren werd daarom zijn weduwe Maria als eigenares vermeld. Arnoldus Jansen (Paulus) van Gemert werd op 06-03-1717 begraven. Zijn weduwe overleed pas vijftien jaar later en werd op 18-02-1732 begraven vanuit het Lijndereijnt als Maria weduwe van Arnoldus van Gemert.

In hetzelfde jaar vond op 14 november de erfscheiding plaats tussen de kinderen en erfgenamen van Aerd Jan Paulus van Gemert en Maria

In de derde en vierde regel van deze tekst uit 1714 lezen we van een 'erffenisse van Aert in de Arcke' (bron: GAG Gemert-Bakel R127, 423, d.d. 01-12-1714).

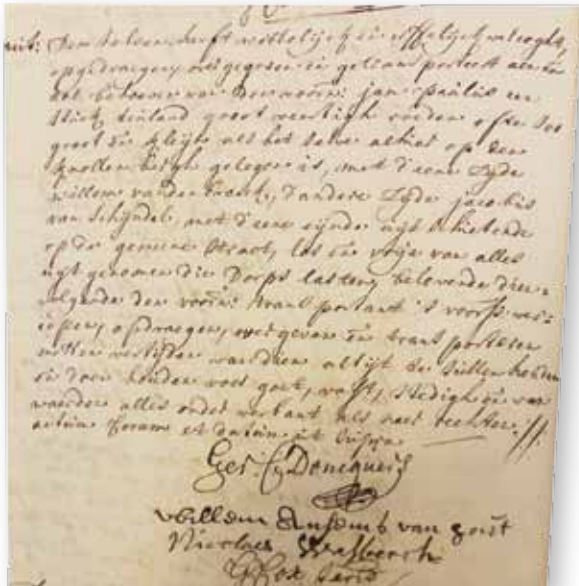
selve ad aer gelegen is, met een sijde portinen-
handschildel met sander sijde Dind Jacobs
met een eynde vutshiet ende op erf enijde
van aert in de arcke met sander eynde N.V
sijde het selve hiende vutshiet onder den
last van faertijde daer sijt te gelden aende
Commanderie van Gemert acht vaten en eene

Joost Boumans. Aan Willem van der Heijden en Johanna van Gemert viel de boerderij op de Berglaren ten deel en zoon Francis van Gemert kreeg de Arck, bestaande uit huis met hof en aengelag, groot 4 lop. + 16 roeden en meer grond, zoals eerder gekocht was van Joost van Helmond.

Francis trouwde niet, "haj is aalt jonk geblívve". Mogelijk heeft hij in de Arck gewoond, maar waarschijnlijker is dat hij bij zijn zus en zwager op de Berglaren woonde en de boerderij in de Haag verhuurde.

Op 22-12-1745 werd de **Arcke van Noë** weer genoemd als belending van een stuk teulland in

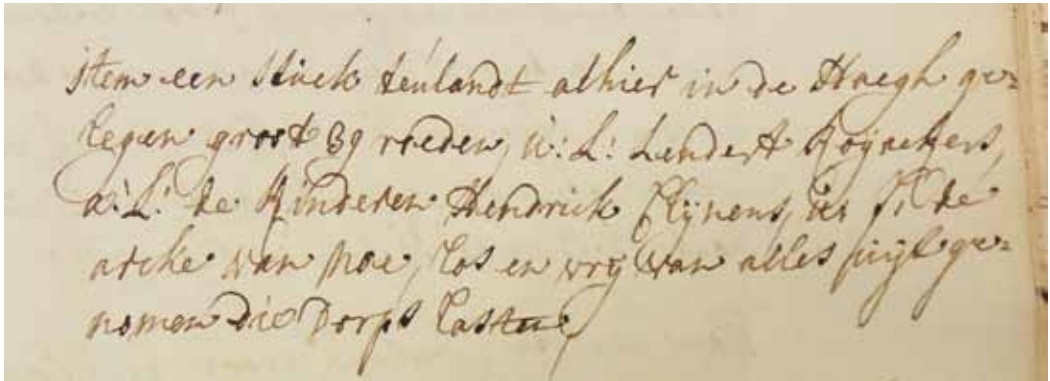
In de vijfde en zesde regel van dit archiefstuk uit 1732 lezen we van een teulland 'soo groot en kleijn als het selve ahier op den Knollenbergh gelegen is, met ...' (bron: GAG Gemert-Bakel: R133, 102, d.d. 04-02-1732).

de Haag dat Gijsbert van Maenen, als man van Catharina Willems van den Broeck, kreeg bij de verdeling van de nalatenschap van zijn schoonouders. Ook in oktober 1766 werd de **Arke van Noë** genoemd toen daar aangrenzend een groesveld werd verhuurd.

Na het overlijden van Francis van Gemert ging diens bezit in de Haag naar zijn zus Johanna en zwager Willem v.d. Heijden. Johanna en Willem hadden hun boerderij op de Berchlaren en zij besloten, net als meer voorgaande eigenaren, de Arck te verhuren. Van een verhuring werd niet altijd een officiële akte opgemaakt, maar op 19-12-1768 gebeurde dat wel. De akte werd door de schout en schepenen van Gemert ondertekend en er staat in: "*Willem van der Heijden heeft in geregte maniere in verhuiringe uijtgegeven aen en ten behoeven van Henrick Arnoldus (van) Melis sijne camer met drij getouwen, plaetse en agterhuijsinge met het landt en groesveltje tesamen groot ontrent 5 lopense, gelegen ahier in de Haage*". Willem verhuurde het huis met de aanliggende grond voor de tijd van 8 jaar. Het huis was met Pinksteren te aanvaarden, hof en groes half maart en het teulland bloot aan de stoppelen (nadat het gewas gemaaid was), alles in het jaar 1769. De huursom bedroeg 43 gld. per jaar en de huurder moest jaarlijks 2 vimmen dakstrooij leveren voor noodzakelijke reparaties. Henrick huurde het huis met het aangelegen land, maar niet de bijbehorende percelen. Om van de boerderij te kunnen leven was dat te weinig grond. Wel waren de drie weefgetouwen die in de kamer stonden bij de huur inbegrepen. De Arck was een wevershuis geworden.

Henricus Arnoldus Melis was op 03-05-1763

In dit archiefstuk lezen we over een stuk teulandt alhier in de Haegh, waarvan de belendingen worden opgegeven. Voor ons interessant is de belending ut f. (= aan het einde) "de arcke van Noe" (begin regel 4). (bron: GAG: R141, 145b, d.d. 22-12-1745.

getrouwd met Maria Lamberts v.d. Crommenacker. Toen zij naar de Arck verhuisden waren hun dochters Joanna, Maria en Helena al geboren. Zoon Antonius werd op 30-06-1771 geboren in de Arck.

Nadat de huurtermijn verstreken was werd de Arck verkocht, maar het is heel goed mogelijk dat Henrick Melis huurder bleef bij de volgende eigenaar.

De verkoop door de erven van der Heijden vond plaats op 10-02-1777. Hermannus en Martinus van der Heijden, Hendrik van Doren in huwelijk

met Joanna van der Heijden, de kinderen van Joannes van der Heijden, Laurens van Berlo in huwelijk met Alegonda van der Heijden en Andries van Hesewijk als vader en voogd van zijn minderjarige kinderen in huwelijk verwekt bij Arnoldine van der Heijden, verkochten aan Jan van Herpen: huis, hof en aangelaag groot 3 lopense en 39 roeden in de Haag de Arcke genaamd. De percelen grond die niet bij het huis lagen werden los verkocht, meest binnen de familie v.d. Heijden.

(wordt vervolgd)

Bronnen

Familiegegevens uit DTB-boeken Gemert met dank aan Wim Jaegers.
Familiegegevens 's-Hertogenbosch met dank aan Willy Ivits.
Gemeentearchief Gemert-Bakel, Rechterlijk Archief (RA) Gemert.
Gemertse Bronnen deel 3a: Het Landboek 1717-1816 Voorloper van het kadaster,
Transcriptie door Jan Timmers en Peter van den Elsen.
Gemertse Bronnen deel 3b: Het Landboek Eigenaars 1717 van A tot Z,

Eene kerkvervolgung te Bakel in 1770

In een gidsje, getiteld “Jaarmarkten enz. in Nederland”, uitgegeven in 1885, vangt op pagina 93 een artikel aan over “Eene Kerkvervolgung te Bakel in 1770”. De auteur noemt zich KLETHRINUS, wat in het Nederlands vertaald ‘Van den Elsen’ oplevert.

Jazeker, pater Gerlacus van den Elsen was van alle (jaar)markten thuis en liet zijn katholieke licht schijnen over een geschiedenis van onderdrukking. Als u zich afvraagt waarom de protestanten zich vroeger vaak negatief over Gemert uitlieten, lees dan vooral door. Want wat in Bakel wél kon, kon in Gemert gelukkig niet.

(Red.- Simon van Wetten)

Bakel, het hoogste en wellicht het schraalste doch niet het armste dorp van Peelland, is bekend om zijne oudheid. Reeds in het jaar 714 lag hier op zijn lustverblijf Pepijn van Herstal, hofmeier of kanselier van de koning der Franken, gevaarlijk ziek, en schonk bij die gelegenheid aan de H. Willebrordus, die hem kwam bezoeken, de kerk en het vrouwenklooster van Susteren bij Maastricht. Omtrent dezelfde tijd stichtte en wijdde die H. Apostel, met behulp van de Frank Herelaaf zoon van Bedegar te Bakel (alstoen Baclaos genoemd) een kerk ter ere van de HH. Petrus en Paulus en van de H. Martelaar

Lambertus, die een vijftal jaren te voren te Luik gedood was.

De 12e december 720 (anderen zeggen 721) schonk dezelfde Herelaaf aan de H. Willebrord, die toen zelf de kerk van Bakel bestuurde, een landgoed te Bakel, een woning met lijfeigenen en slaven te Vlierden en een te Deurne. Bij testament vermaakte de H. al zijn goederen en dus ook de kerk van Bakel met haar toebehoren aan de Abdij der Benedictijnen te Echternach in Luxemburg, welke Abdij hij zelf ook gesticht en lange tijd bestuurd heeft. Gezegde Benedictijnen hebben daarna de parochies, welke de H. Willebrordus had opgericht, onderhouden en van priesters voorzien, en aldus de kerk van Bakel met de onderhorige kapellen van Deurne, Vlierden, Liessel, Milheeze, Gemert en Handel* in bezit gehad. Gemert en Handel zijn pas in 1437 van Bakel afgescheiden. Beiden zijn toen aan de ridders der Duitse Orde, welke zich reeds in het midden der 13e eeuw te Gemert gevestigd hadden, afgestaan, en Gemert tot een parochie verheven. Een der ridders, wier bestemming voornamelijk was het H. Land tegen de ongelovigen te beschermen, en die daarom als kruisvaarders op de witte mantel een zwart kruis droegen, had uit Palestina een schone relikwie van het H. Kruis medegenomen en dezelve geplaatst in de oude kapel te Gemert. Daar zulke relikwieën hoogst zeldzaam waren, was de toeloop naar Gemert zo groot, en breidde zich het dorpje zozeer uit, dat de dochter hare moeder boven het hoofd wies, zoals gezegd is, in 1437 zelfstandigheid verkreeg

*Kerk met ommuurd kerkhof van Bakel. In de 18e eeuw was deze kerk protestants.
(foto Wim van Oijen, 2010)*

en een grotere kerk bouwde, die de H. Joannes eerst in zijn geboorte, later in zijn Onthoofding als patroon aannam.

Gemert, dat aanvankelijk in zijne kapel de H. Willebrordus als zijn eerste patroon vereerde, viert hem thans als de tweede, doch Bakel heeft zijn grote weldoener sinds onheuglijke tijden als zijn eerste patroon vereerd, draagt nog op zijn wapen een gouden Willebrordsbeeld in lazuur, en heeft zelfs aan zijn Beschermheilige in de voorgevel van het nieuwe raadhuis een ereplaats toegekend.

Te Gemert zijn van juli tot november in 1770 negentien kinderen van Bakel gedoopt. De reden daarvan te ontvouwen is wel de moeite waardig. Ik sprak reeds van een vervolging te Helmond en te Beek. Ook andere dorpen zijn door soortgelijke plagerijen en afpersingen gekweld geweest. De pastoor van Nuland werd in 1743 en '44 alle bedieningen ontzegd, omdat hij twee gereformeerde meisjes onderwezen had en in 1756 werd hij voor dertien maanden gevangen gezet omdat een protestants meisje Rooms en religieuze was geworden.

Ook Gemert werd in 1735 met een gelijke vervolging bedreigd, omdat zekere gereformeerde Leendert Hanewinkel bij de Staten de katholieken had beschuldigd, alsof zij de vrijheid der weinige protestanten aldaar hadden geschonden.

Toch is het ergst van alle leed wel het katholieke Bakel in het noodlottig jaar 1770. Geheel Noord-Brabant zuchtte nog onder de strenge wetten, welke de Staten van Holland gemaakt hadden om het katholieke geloof uit te roeien. Op zware straffen was het verboden een kloosterling in zijn huis te ontvangen of door brieven met hem te corresponderen. Geen priester kon

pastoor of kapelaan worden, als hij niet persoonlijk naar Den Haag was geweest en daar onder ede getrouwheid aan het land had beloofd en de vereiste penning had betaald. Religieuzen, de Witheren uitgezonderd, mochten geen geestelijk ambt aanvaarden. Had een oud of ziekelijk pastoor een helper of assistent nodig, het moest aan de regering gevraagd worden en de vergunning werd niet gegeven als een geneesheer niet had verklaard dat zij noodzakelijk was. En elk jaar moest de toestand des pastoors opnieuw worden onderzocht, opnieuw de vergunning worden afgesmeekt. Als een schuurkerk werd gebouwd of hersteld, dan moest wederom verlof worden gevraagd, en de regering was dan zo goed zelf het bestek te leveren en precies te zeggen hoeveel ramen er in de kerk mochten zijn, hoeveel altaren, hoeveel deuren, welk soort van vensters, bovenlicht, dak, hoe hoog, hoe breed, hoe lang het kerkje, de biechtstoelen en altaren moesten zijn en dit alles in de voorgewende vrees dat het volk te veel geld zou moeten betalen, doch in waarheid met de bedoeling de godshuizen onaanzienlijk en alzo de godsdienst veracht te maken. Boxtel werd in 1754 met fl. 550 beboet, omdat het zonder verlof het rieten dak van zijn schuurkerk van binnen met planken had bekleed.

Tegen die onrechtvaardige tirannieke wetten heeft ook Bakel gezondigd. Een Pater Minderbroeder uit Venraij was gewoon op de drukste feestdagen te Bakel biecht te horen. Om moeilijkheden te voorkomen, hield de pastoor er zich buiten, en pater Bernardus van Niel ontving de biechtelingen in het huis van een klopje of kwezel. Doch ook dit was te veel. Een verklikker, waarschijnlijk de gereformeerde drost of schoolmeester, maakte het aan de justitie bekend en

op Kerstdag 1769 werd de goede pater in zijn biechtstoel bij de kwezel op het onverwachts gegrepen en, als een groot misdadiger gebonden, naar Den Bosch gebracht. Ook de pastoor werd beschuldigd de "kloosterpaap" in zijn parochie geroepen of tenminste aangenomen te hebben; aanstonds werden hem zijn priesterlijke functies ontzegd en de schuurkerk werd verzegeld. Dit geschiedde in juli 1770.

De buurdorpen Gemert en Bakel hadden in het verleden al veel met elkaar te maken, ook al betrof het toen dorpen van verschillende 'nationaliteit'. In deze historiserende prent van 'Gemert-Bakel kruidentuin van Nederland' zien we achter de kasteelpoort van Gemert de kerktoren van Bakel opgetrokken... (foto Ad Otten, 2012).

't Was erg. Doch er was niets meer aan te doen. Men wist, men had het meermalen ondervonden, hoe duur elk verzet zou komen te staan. Enige onbezonnen jongelieden, die zoveel wreedheid niet konden aanzien, voelden hun jeugdig bloed van verontwaardiging koken, rukten het zegel van de kerk en wierpen 's avonds de glazen in bij de drost, die men voor de aanklager hield. Voor die baldadigheden werd de pastoor zelf aansprakelijk gesteld en de brave man, die volstrekt geen schuld had, moest zijn parochie ontvluchten en zich schuil houden bij zijn bloedverwanten in St. Oedenrode.

Doch daar bleef het niet bij. In plaats van alleen de schuldigen te straffen, werd aan de hele gemeente een zware boete opgelegd, welke moest betaald wezen eer de kerk wederom kon geopend worden. Er werd een som gevorderd van 2800 gulden behalve de vervolgingskosten, welke 800 gulden beliepen. En het Peel- en Kempenland, Bakel vooral, waren doodarm. Er was geen geld, vele huishoudens hadden geen bed om te slapen. Zij lagen op stro en dekten zich met hun klederen en met de turfrossen die zij in de Peel staken en droogden. Hun kost bestond in knollen, haver- en gortpap en zwart brood.

Waar zij het geld vandaan haalden is niet te begrijpen, maar groot moet de liefde van die mensen voor hun kerk en voor hun pastoor geweest zijn, daar zij in zulke schaarste nog midelen vonden om hun redder te redden en hun boete te betalen. Reeds in december hadden zij de ontzaggelijke som bijeen en in dezelfde winter knielden zij wederom in hun schamel kerkje neer om de zegen van hun zo zwaar beproefde pastoor te ontvangen. O hoe treffend moet dat wederzien, hoe aandoenlijk die eerste toespraak

De markante kerktoeren van Bakel. De schuurkerk stond links aan deze weg. (foto AO, 2009).

van de weergevonden herder tot zijn bedrukte schapen geweest zijn!

Wat was er inmiddels met de gevangen pater Bernardus gebeurd? De overlevering te Venraij zegt, dat ook het klooster 3600 gulden heeft moeten betalen om de ijverige priester verlost te krijgen. De gewone boete voor zulk een misdrijf was 600 gulden, doch de pater had meermalen

in het hutje van de kwezel de biecht gehoord en zal dus tot de betaling van het zesdubbele zijn veroordeeld. Hij stierf in zijn klooster de 5e april 1780 in de ouderdom van 55 jaren.

Anderhalve eeuw hebben onze voorvaders het zware juk van deze vreselijke kerkvervolging gedragen. Aan armoede, aan verdrukking en afpersingen gewoon, leefden zij zonder hoop dat ooit de vrijheid zou worden teruggegeven. En toch, de goddelijke Barmhartigheid heeft er in voorzien. Door een wonderlijke samenloop van omstandigheden is Noord-Brabant vrij geworden, de welvaart teruggekeerd, prachtige kerken, kloosters en scholen zijn als uit de grond opgerezen en konden onze voorvaders, die in zulke droevige tijden ten grave zijn gedaald, nog eens wederkeren, zij zouden van verbazing de handen in elkander slaan, en niet ophouden de goede God dank te zegenen, die tegen alle hoop in zoveel zegen geschonken heeft, en hun kinderen, aan wie zij slechts armoede en lijden achterlieten, zulk een geluk en vrede gegeven heeft.

Laat ons, beminde lezer, van die voorspoed goed gebruik maken, laat ons die grote Weldoener niet vergeten, opdat de dagen van beproeving niet wederkeren, en opdat het laatste niet erger zij dan het eerste. Toen Jezus de blinde genezen had, zei hij: "Ga in vrede en zondig niet meer, opdat u niets ergers overkome."

* Klethrinus alias Gerlacus van den Elsen noemt Handel hier als behorende tot 1437 tot de parochie Bakel. Dat is correct maar toch betreft dat niet de kapel van Handel. Door recentelijk onderzoek is namelijk almaar duidelijker geworden dat de kapel van Handel een stichting is geweest van de Duitse Orde, welke Orde in de eerste helft van de dertiende eeuw van de paus het recht kreeg om eigen kerken te stichten en die ook door eigen priesters te laten bedienen. Daarom heeft tot in de achttiende eeuw de Handelse kerk ook nooit visitaties (lees: controles en inspecties) gekend vanuit het bisdom, want ook dat was voorbehouden aan de Duitse Orde zelf – (Red. AO)

De Engel en het beschadigde korenveld

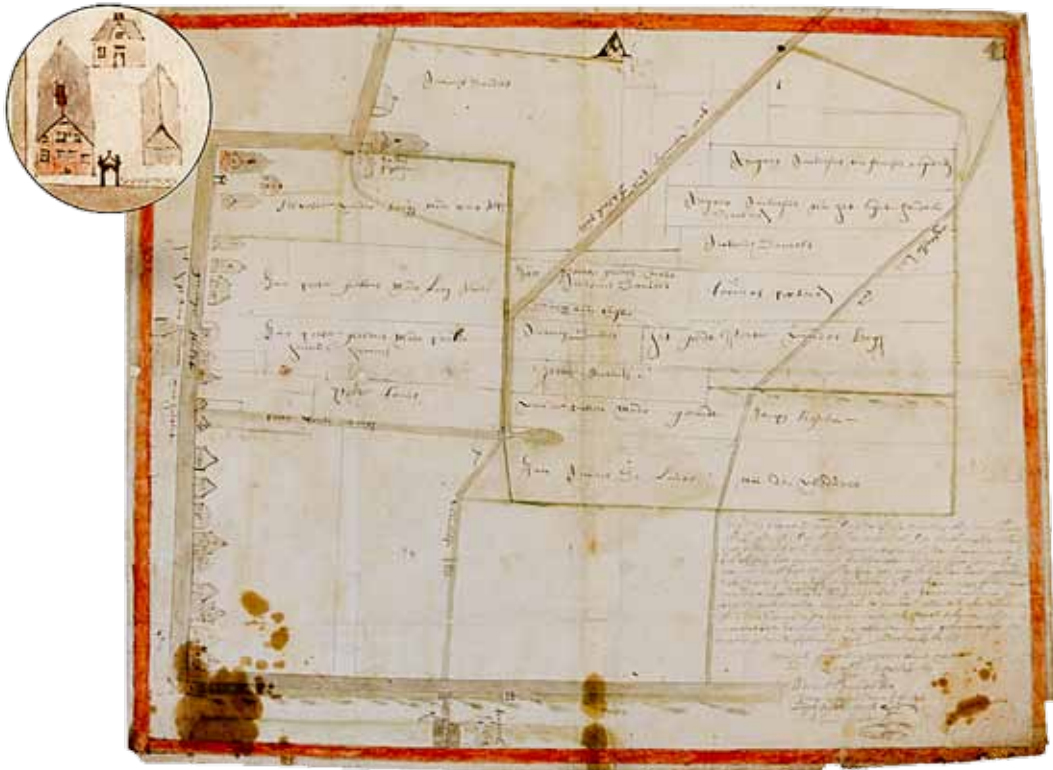
In het depot van het gemeentearchief ligt een prachtige kaart uit 1702, afkomstig uit het archief van de schepenenbank van Gemert. Het is een kaart van het gebied Schoorwinkel, destijds Goirswinkel geheten. Hij heeft een afmeting van 60 bij 50 cm. en is in kleur uitgevoerd. De kaart is in opdracht van schout en schepenen van Gemert getekend door Michiel Suijckers, gezworen landmeter. Het ingetekend gebied wordt belend door Binderseind (links), Stereind en Dr. Kuypersstraat, destijds het Schild en de Heuvel (boven), de Heuvel (rechts) en de Heilige Geestlaan (onder).

Aanleiding is een geschil tussen twee Gemertenaars die grond hebben liggen aan het Schoorwinkelse pad (nu Heuvelse pad) in het midden van de kaart. In juli 1700 start een civielrechtelijke procedure voor de dingbank van Gemert tussen Anthony Daniels en Michiel van Houtert. Michiel wordt ervan beschuldigd met paard en kar door het korenveld van Anthony naar zijn eigen land gereden te zijn. De voetstappen van het paard zijn nog te zien en er is schade aan het koren. Michiel geeft aan recht van overweg te hebben over het land van Anthony, hetgeen de laatste ontkent. Beide partijen proberen bewijzen voor het eigen gelijk aan te voeren. De zaak sleept zich jaren voort.

De 'kaart figuratief' van 3 februari 1702 wordt tijdens de rechtszitting van 14 maart 1702 ingebracht, samen met 5 andere documenten. Ook wordt een extract uit een erfdeling van 1664 van de kinderen van Peter Jaspers van den Bergh ingebracht en een verklaring van vorster Gerard Janssen van Os. Het mag niet baten. De schepenen kunnen niet tot een besluit komen. Bovendien wordt de zaak getraïneerd. In februari 1703 besluiten ze de zaak voor advies voor te leggen aan onpartijdige rechtsgeleerden. In 1705 loopt de rechtszaak nog steeds. De zaak wordt aangehouden omdat procureur Van der Lee in Holland is.

De zaak is doorverwezen naar een hogere instantie, De Raad van Brabant in 's-Gravenhage. In 1707 wordt de kwestie behandeld. De processtukken zijn bewaard gebleven in het archief van de Raad van Brabant, dat bewaard wordt in het Brabants Historisch Informatie Centrum in 's-Hertogenbosch. Bij de processtukken zit opnieuw een kaart van de plaatselijke situatie. Deze is getekend in 1703 door landmeter Peter van Oldenzee in opdracht van schout en schepenen van Gemert. De kaart is een stuk groter dan het Gemertse exemplaar en meet 90 x 58 cm.

Michiel van Houtert (1664-1721) heeft het land (groes en teelland) in Goirswinkel in 1688 gekocht van Simon Peters van den Boomen (1655-1688) uit Helmond, man van Maria van den Bergh (1633-1693). Maria heeft het in 1664 geërfd van haar ouders Peter Jaspers van den Bergh en Isabella van den Heuvel, tezamen met een huis aan de Markt in Helmond.

Kaart Binderseind-Schoorswinkel anno 1702. Ter orientatie: links de woningen aan het Binderseind, onder de Kasteellaan en het poortgebouw. Daar vandaan leidt een pad richting Heuvel over 'Goorswinkel'.

Beide kaarten zijn van onschatbare waarde voor de kennis van de topografie van het dorp Gemert. Aan de linkerzijde van de Gemertse kaart is de bebouwing aan het Binderseind ingetekend. We zien prachtige huizen en schuurtjes. Op het huis van Jan Peter Gielens na, zijn alle huizen in steen uitgevoerd. Ook het huis van Michiel van Houtert aan de overzijde van de weg is ingetekend. De geveltjes vertonen kostelijke details.

Op de hoek van het Binderseind en het Stereind (destijds het Schild) zien we het grote huis van Silvester van den Bergh staan, op dat moment eigendom van Adam van Alphen. Het huis heeft twee verdiepingen en de straatgevel telt 7 ramen en een kelderraampje. Naast het huis staat een schuur en achter het huis staat nog een kleiner stenen huis. Aan de straatzijde staat een prachtig poortje met mooie details en er staat een hek. Kortom een bijzonder erf. Het huis draagt in die dagen de fraaie naam 'De Engel'.

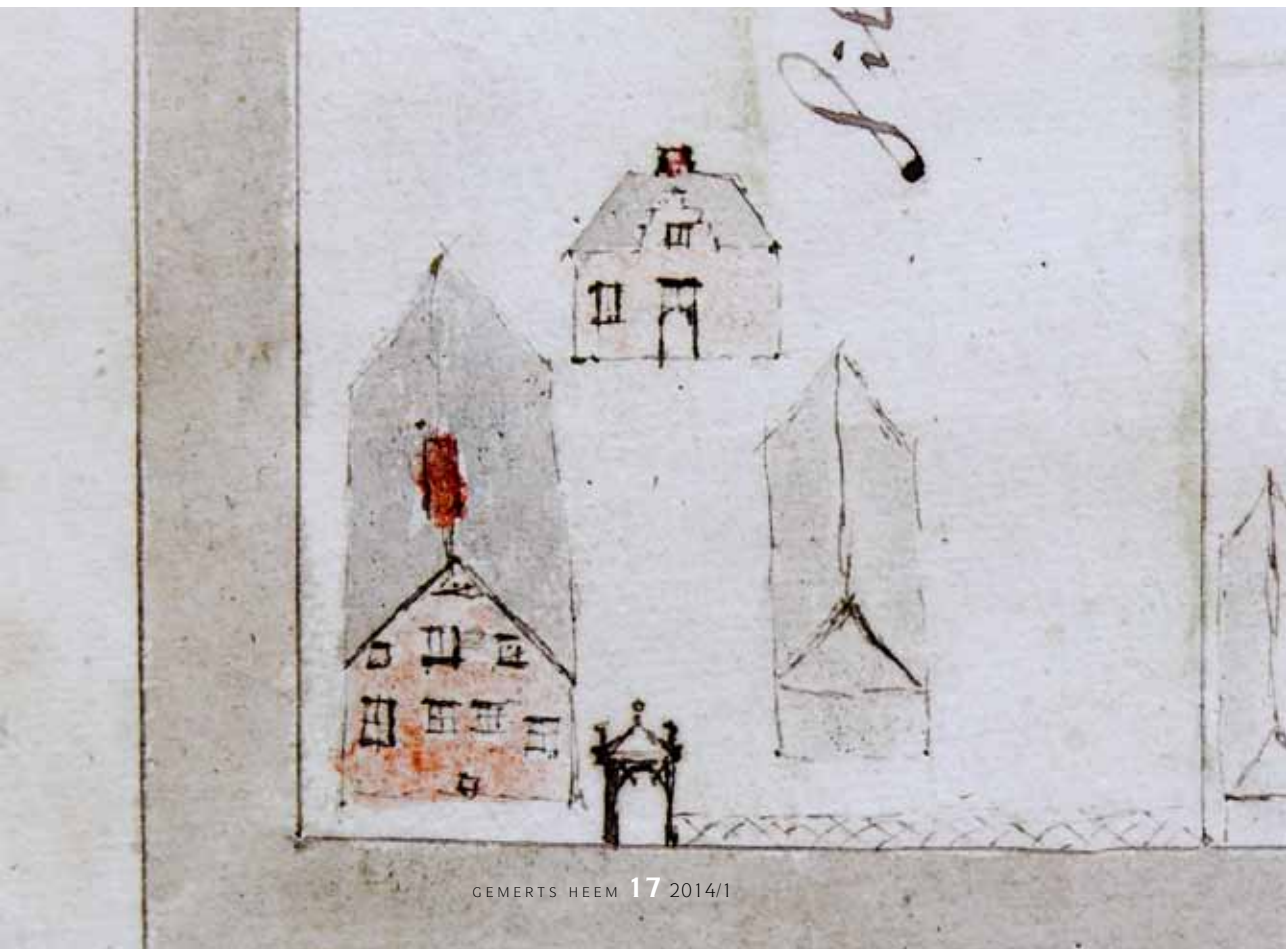
Adam van Alphen, schepen en secretaris van Gemert, heeft het huis in 1698 gekocht van Mr. Thomas Idelet, echtgenoot van juffrouw Adriana

Catharina van Heessel. Deze heeft het huis in 1690 gekocht van Jan van den Bergh en Heer Thomas van den Bergh, kanunnik in Kleef, de zonen van Silvester van den Bergh, die het in 1687 van hun vader kregen. Silvester Thomas Janssen van den Bergh was brouwer van beroep en in

1655 schepen en in 1656 burgemeester van Gemert. Hij was gehuwd met Marike, dochter van schout Walraven van den Bogaerd. Silvester heeft het huis voor de helft in 1643 en voor de andere helft in 1647 gekocht. Het lag toen aan het Heuvelseind.

Fragment van de kaart uit 1702 ingezoomd op het Pand "den Engel", gelegen in de bocht van het huidige Binderseind-Stereind (foto Hans Pennings, gemeentearchief Gemert-Bakel)

Gidi Verheijen

Inlevering radio's in Gemert, Bakel en Milheeze tijdens WO II

Op 10 mei 1940 viel Duitsland ons land binnen. Het Nederlandse leger bood manmoedig verzet, maar was geen partij voor het goed bewapende en geoeffende Duitse leger.

De koninklijke familie vluchtte naar Londen en ook de ministers zochten daar een veilig heenkomen. Prinses Juliana en de prinsesjes reisden verder naar Canada.

Na het bombardement van Rotterdam op 14 mei tekende generaal Winkelman op de ochtend van 15 mei de capitulatie. Kort hierna kwam Nederland onder Duits bestuur, onder leiding van rijkscommissaris Seyss-Inquart. Hij probeerde greep te krijgen op het land en zijn inwoners o.a. door de afkondiging van een lange reeks verordeningen.

Een van de eerste stappen was de bezetting van de radiozenders in Hilversum. Die zenders zonden alleen nog maar programma's uit die door de Duitsers gecontroleerd en goedgekeurd waren. De radiodistributie gaf alleen nog maar deze goedgekeurde uitzendingen door.

Op zondagavond 28 juni 1940 bracht de Nederlandse regering in Londen het radiostation "Radio Oranje" in de lucht, dat tot het einde van de oorlog elke dag Nederlandstalige uitzendingen zou verzorgen. Radio Oranje was in staat nieuws te brengen dat niet door de Duitsers was gecensureerd en sprak de Nederlanders vooral ook moed in. Maar al na korte tijd kondigden de Duitsers een verbod af om naar buitenlandse radiozenders te luisteren. Dat verbod kreeg de verhullende benaming "verordening voor de bescherming van de Nederlandse bevolking tegen onjuiste berichten". De meeste Nederlanders trokken zich evenwel weinig van het verbod aan. Er werd op grote schaal naar Radio Oranje geluisterd en de ontvangen berichten werden met andere geïnteresseerden gedeeld. Dat laatste was trouwens niet ongevaarlijk, want de verordening verbood niet alleen het beluisteren van buitenlandse zenders maar ook de verspreiding van de opgevangen berichten. Op luisteren naar verboden zenders stond een gevangenisstraf van ten hoogste 2 jaar en/of een geldboete van ten hoogste f 100.000. In combinatie met het verspreiden van berichten kon de straf oplopen tot een gevangenisstraf van 10 jaar en/of een geldboete van onbeperkte hoogte.

EMPFANGSBEWIS
ONTVANGSTBEWIJS

Mark: PHILIPS

Type: D 2502 Apparatnummer: 74764

Ersatz- und Zubehöriteile: Luuspreken

Name: Hevenkort Vorname: Herman

Wohnort und Strasse: Gemert 17, Elsendorp

Beruf: P.T. Shouder

Abgegeben am: 17 mei 1943

GEMERTS HEEM

Het ontvangstbewijs van een op 27 mei 1943 in Gemert (Elsendorp) ingeleverde radio van het merk Philips. Na de bevrijding kreeg de eigenaar, tegen inlevering van dit bewijs, zijn radio terug. De ontvangstbewijzen bevinden zich nu in het gemeentearchief.

De Duitsers probeerden de ontvangst van zenders als Radio Oranje onmogelijk te maken of te hinderen door het inzetten van stoorzenders. Slimme landgenoten ontdekten dat met een draaibare antenne (raamantenne) het stoorsignaal sterk onderdrukt kon worden, zodat de uitzending van Radio Oranje met geen of veel minder storing te ontvangen was. Ook andere technische oplossingen en trucjes maakten het mogelijk de uitzendingen van Radio Oranje te beluisteren.

In het kader van de vervolging van de joden in ons land moest deze bevolkingsgroep in april 1941 hun radiotoestel op het politiebureau afgeven. De burgemeesters van zowel Gemert als Bakel lieten in dit verband echter weten dat in hun gemeente geen joden woonden en dat er dus ook geen radio's waren ingeleverd.

In november 1941 eisten de Duitsers in het hele land de voorraad radiotoestellen bij radiohandelaren op. Ze hadden die radio's nodig om Duitse burgers en soldaten aan het Oostfront de mogelijkheid te bieden naar de radio-uitzendingen vanuit het moederland te luisteren. Op dat moment was in Duitsland de productie van radio's voor civiele toepassing praktisch stilgevallen, omdat de Duitse industrie volledig op productie voor oorlogsvoering was gericht. Het bezette westen moest daarom de benodigde 100.000 radio's leveren.

De radiohandelaren in Gemert en Bakel ontkwamen niet aan de maatregel en moesten hun handelsvoorraad (inclusief inruiltoestellen) afstaan. Voor deze toestellen werd door de bezetter overigens wel de normale winkelprijs betaald. De handelsvoorraad bij de radiohandelaren in ons land leverde lang niet het gewenste aantal

Philips 2534 uit 1930 (prijs f 125), kon op het lichtnet worden aangesloten, ontving zowel midden- als lange golf. Te oordelen naar het aantal in 1943 ingeleverde exemplaren was dit in Gemert de meest populaire radio. (Collectie: auteur)

toestellen op. Daarom kregen Philips, NSF en Van der Heem de opdracht speciaal omroep-toestellen voor dit doel (het "Ostspende"-project) te produceren. Later werden trouwens ook nog in België en Frankrijk radio's voor de "Ostspende" ingezameld.

Omdat de Nederlanders toch naar de verboden zenders bleven luisteren, wilde de bezetter alle radiotoestellen in beslag nemen. De Duitse militaire vertegenwoordiging in ons land was al lang voorstander van zo'n maatregel, maar het Duitse burgerlijk bestuur wilde er aanvankelijk nog niet aan. Deze laatste organisatie achtte de inlevering niet noodzakelijk en beschouwde die ook als een grote psychologische nederlaag, die het laatste restje sympathie van de Nederlanders voor de Duitsers weg zou nemen. Uiteindelijk werd een geschikte aanleiding gevonden voor de invoering van de maatregel en wel in de massale april-meistakingen van 1943. Op 14 mei verscheen in alle kranten een beschikking van Rauter, de hoogste Duitse politiechef in ons land, met de verbeurdverklaring

Philips 736A uit 1934/1935, een 6-lamps radio, geschikt voor ontvangst van de midden- en lange golf, winkelprijs f 145. Dit toestel leverde burgemeester W. Wijtvliet van Bakel & Milheeze in bij de gelegenheid tot na-inlevering van 20 november 1943. Aanvankelijk mochten burgemeesters, als plaatselijk luchtbeschermingsleider, hun radiotoestel houden. Die uitzondering werd later herroepen.

van alle radio-ontvangtoestellen. Alle Nederlanders, behalve enkele groeperingen zoals leden van de NSB, moesten hun radio inleveren. Wie dat niet deed riskeerde een gevangenisstraf en hoge geldboetes.

De burgemeesters moesten de inlevering organiseren en kregen daarbij wel de hulp van de PTT. Burgemeester J. Vogels riep de inwoners van Gemert en de bijbehorende kerkdorpen per wijk op om hun radio te komen inleveren volgens onderstaand schema.

- Elsendorp: 27 mei bij W. Haverkort
- Handel: 28 en 29 mei bij P.J. van Eldonk
- De Mortel: 31 mei bij A. van Zutphen
- Gemert (wijk A): 1 en 2 juni
- Gemert (wijk B): 4 en 7 juni
- Gemert (wijk C): 8 en 9 juni.

Het inleveringsbureau van Gemert was gevestigd in het gemeentehuis.

De burgemeester van Bakel en Milheeze, W. Wijtvliet, maakte voor de inlevering het volgende schema bekend.

- De Rips: 1 juni in café Van de Ven
- Milheeze: 4 juni in café P. Wijnhoven-Claassen
- Bakel: 7 en 8 juni op het gemeentehuis.

Volgens de voorschriften moest de eigenaar van het verbeurdverklaarde toestel op een voorgeschreven formulier zijn naam, beroep en adres, en het merk van zijn radiotoestel, type en serienummer invullen. Dat formulier was op het postkantoor te koop voor 5 cent per stuk. Verder moest de eigenaar een stevig kartonnen kaartje van 10 x 15 cm aan het toestel bevestigen.

De bemanning van inleveringsbureaus bestond uit twee of drie personen. De voorzitter was doorgaans een gemeente-ambtenaar en een plaatselijke radiohandelaar fungeerde als radiotechnicus. Diens taak was het controleren of de formulieren van het ingeleverde toestel goed waren ingevuld. Hij moest verder vaststellen of het toestel nog werkte en wat de waarde ervan was. Het was namelijk de bedoeling dat later een schadevergoeding voor de ingeleverde radio zou worden betaald. Dat is er overigens nooit van gekomen (behalve in het telefoon-district Gouda, waar ongeveer 8.000 personen een vergoeding kregen voor hun ingeleverde en afgevoerde radio).

Het voorgeschreven inleveringsformulier bestond uit drie delen. Eén deel werd op het meegebrachte kartonnen kaartje geplakt en aan het

Zeldzaam exemplaar van een Minimax-toestel uit ca. 1925, dat in Stiphout de oorlog overleefde en nu in bezit is van Jos van Schijndel (Gemert-Deurne). De radio werkte op accu's en was ingebouwd in een staand salonmeubel, gemaakt door de fa. Beks in Helmond.

toestel gehangen, één deel was bestemd voor de administratie en een ander deel was het ontvangstbewijs voor de eigenaar van het radio-toestel.

Gemert telde in 1943 vier geregistreerde radiohandelaren: J. v.d. Crommenacker, P. van Lieshout, Th. v.d. Wijst en de fa. C.W. v.d. Aa (Handel). Aangenomen mag worden dat één of meer van deze radiohandelaren ingeschakeld werden als radiotechnicus op de inleveringsbureaus in Gemert, maar het gemeentearchief levert daarover geen uitsluitsel.

In de gemeente Bakel waren M. van den Heuvel en P. de Groot (De Rips) bekend als radiohandelaren. Of zij als radiotechnicus hebben gefungeerd is mij evenmin bekend, wel is zeker dat radiohandelaar K. Meerding uit Helmond voor deze rol was ingehuurd.

Uitzonderingen op de inleveringsplicht werden

nauwelijks gemaakt. Alleen NSB'ers en Nederlanders in Duitse dienst, konden om ontheffing vragen. Ondanks de aankondiging dat er een speciale ontheffingsregeling in aantocht zou zijn voor invaliden, zieken en bejaarden, is zo'n regeling er nooit gekomen. Veel invaliden, zieken en bejaarden schreven een brief aan de burgemeester van hun woonplaats met het verzoek vrijgesteld te worden van de verplichte inlevering. Maar de burgemeester kon in die gevallen alleen maar antwoorden dat hij in deze materie niet bevoegd was.

De 8.180 inwoners van de gemeente Gemert brachten in mei-juni 1943 in totaal 358 radio's naar het inleveringsbureau (ruim 4 per 100 inwoners) en de 4.043 inwoners van Bakel c.a. leverden 186 radiotoestellen af (bijna 5 per 100 inwoners)

Veel Nederlanders namen het risico, hielden hun toestel achter en verborgen het voor de Duitsers. Dat gold zeker ook voor de inwoners van Gemert en Bakel. Het aantal in deze twee gemeenten ingeleverde radio's lag relatief namelijk ver onder het landelijk gemiddelde (ruim 9 toestellen per 100 inwoners) en onder het gemiddelde van de provincie Noord-Brabant (ruim 7 toestellen per 100 inwoners). Aan dat cijfer veranderde overigens weinig door de na-inlevering van oktober (zie hierna).

Op 9 juni 1943 kregen alle radiohandelaren in ons land om ongeveer 9 uur 's morgens bezoek van de (Nederlandse) politie. Die had de opdracht de in- en verkoopregisters van de radiohandelaren in beslag te nemen, zodat nagegaan kon worden of kopers van een radio die ook hadden ingeleverd. Op veel plaatsen

was de actie 's avonds van te voren al uitgelekt, veelal door een tip van de plaatselijke politie. Het gevolg was dan ook dat bij veel radiohandelaren de registers onvindbaar bleken. Ook bij de hiervoor genoemde radiohandelaren in Gemert en Bakel en Milheeze stond de politie op de stoep, maar slechts één van de zes geregistreerde radiohandelaren kon een register overhandigen. Hierin stond sinds eind 1941 evenwel geen enkele verkoop genoteerd, omdat het sindsdien namelijk verboden was radio's te verkopen. Van de bezoeken aan de radiohandelaren werd proces-verbaal opgemaakt met daarin een verklaring van de betreffende handelaar waarom hij het register niet kon aanbieden. Die verklaringen ademen sterk de sfeer van fantasie en fictie. Eén van de radiohandelaren verklaarde het register, in verband met de papierschaarste, als kladpapier gebruikt te hebben. Een ander deelde mee al jaren aan TBC te lijden en op doktersadvies alle papier in zijn woning, als mogelijke besmettingsbron, te hebben vernietigd.

Enkele maanden na de inlevering van mei-juni bleek dat ongeveer eenderde van alle aanwezige radiotoestellen in ons land niet was ingeleverd. Op 19 oktober 1943 volgde een nieuwe mogelijkheid om niet-ingeleverde radiotoestellen alsnog, straffeloos, in te leveren. De officiële reden voor deze extra inleveringsmogelijkheid was het zogenaamde "grote succes" van de inleveringsoperaties. In Gemert bedroeg de opbrengst van de na-inlevering 14, in Bakel 6 stuks.

Het zal geen verbazing wekken dat de meeste ingeleverde radio's van het merk Philips waren (61 % in Gemert; 48% in Bakel). Op afstand

Het radiomerk Waldorp was, blijkens het aantal ingeleverde toestellen, populair in Bakel en Milheeze. Van de afgebeelde Waldorp 140 werden de meeste toestellen ingeleverd. Het betrof een modern toestel uit 1939/1940, voorzien van voorkeurkeuzetoetsen, dat in de winkel f 140 kostte en geschikt was voor de ontvangst van de midden-, lange- en korte golf.

volgden merken als het Duitse Telefunken en de Nederlandse merken Erres, NSF en Waldorp. Interessant is te zien dat ook toestellen van kleine lokale radiomerken werden ingeleverd. Het betrof toestellen van de Helmondse fabrikant Mego (4 in Gemert en 3 in Bakel) en de fabrikant Minimax uit Beek en Donk (6 in Gemert en 4 in Bakel). Beide fabrikanten lieten de kasten voor hun toestellen maken bij de firma Beks in Helmond.

Het aandeel van in Bakel en Milheeze ingeleverde radiotoestellen van het merk Waldorp was in vergelijking met andere gemeenten in ons land opvallend hoog (16%). De verklaring daarvoor is waarschijnlijk dat een van de plaatselijke radiohandelaren dealer van dit merk was.

Een bijzondere situatie deed zich voor rond caféhouders. Die gebruikten in hun zaak vaak de

versterker van een radio om grammofoonmuziek ten gehore te brengen. Na de inlevering van die radio's was het daarom stil in de cafés. Horeca Nederland kreeg het echter voor elkaar dat alle caféhouders in ons land hun radio weer in ontvangst mochten nemen, nadat een radiotechnicus het toestel wel ongeschikt had gemaakt voor de ontvangst van radiostations. Door die ingreep was het toestel nog wel als versterker voor grammofoonmuziek te gebruiken. In Bakel maakten in augustus 1943 in totaal 5 caféhouders van deze mogelijkheid gebruik. Bijzonderheden van Gemert zijn mij in dit verband niet bekend. Op veel plaatsen voerde de lokale of Duitse politie huiszoekingen uit om na te gaan of alle radio's wel waren ingeleverd. In de gemeente Bakel en Milheeze werd zo'n huiszoeking uitgevoerd door de Grüne Polizei. De inwoners hadden hun niet-ingeleverde radio's kennelijk goed verstopt, want bij deze actie van 19 augustus 1943 werden maar twee toestellen gevonden en inbeslaggenomen. Het waren twee toestellen van radiohandelaar M. van den Heuvel, die hij wel volgens de regels had aangemeld. De burgemeester maakte dan ook schriftelijk bezwaar tegen deze inbeslagneming bij de Gewestelijk Politiepresident in Eindhoven. Het resultaat van zijn tussenkomst is mij niet bekend.

In het hele land werden de ingeleverde radio's van de gemeentelijke opslagplaatsen overgebracht naar centrale opslagplaatsen om de afvoer naar Duitsland efficiënter te kunnen organiseren. Zo was het ook de bedoeling de ingeleverde radio's in het oostelijk deel van Noord-Brabant naar zo'n verzamelplaats over te brengen, maar alle gemeenten die daarvoor benaderd werden lieten weten geen geschikte

opslagplaats voor dat doel te hebben. Ook de gemeenten Gemert en Bakel meldden desgevraagd aan de PTT Eindhoven niet over een geschikte plaats voor centrale opslag te beschikken.

Uiteindelijk was het resultaat dat alle gemeenten in dit deel van het land (om precies te zijn het gebied ten oosten van de lijn Lith-Hilvarenbeek) gevrijwaard bleven van de afvoer van de ingeleverde radiotoestellen. De ingeleverde toestellen van de gemeenten ten westen van de genoemde lijn gingen naar de centrale opslagplaats in een gebouw van V&D in Breda. Van daar werden de beste toestellen naar Duitsland afgevoerd, net zoals vanuit de 14 andere centrale opslagplaatsen.

In oostelijk Noord-Brabant, waaronder de gemeenten Gemert en Bakel en Milheeze, bleven de ingeleverde radiotoestellen tijdens de resterende tijd van de oorlog in de gemeentelijke opslagplaatsen ongestoord liggen. De opslagplaatsen werden wel bewaakt, door burgers die door de burgemeester waren aangesteld.

Na de bevrijding, in september 1944, kregen de inwoners van Gemert en Bakel en Milheeze hun ingeleverde radio terug, tegen afgifte van het bij de inlevering uitgereikte ontvangstbewijs. In Gemert vond de teruggave plaats op 25 september 1944. In Bakel bleken enkele toestellen helaas verdwenen te zijn. Die waren bij hun aftocht door Duitse soldaten uit de opslagplaats meegenomen.

Voor heel Nederland zag de inlevering er kwantitatief als volgt uit.

Ruim 9 miljoen Nederlanders leverden samen

*Erres KY146, een radio uit 1935/1936, kostte destijds f 137,50. Een exemplaar van het afgebeelde model werd in augustus 1943 door de Grüne Polizei bij radiohandelaar M. van den Heuvel in Bakel aangetroffen en inbeslaggenomen.
(Coll: Rolf van Maasakker - Beek en Donk).*

825.000 toestellen in. Daaronder waren naar schatting 100.000 "nepradio's". Dat waren door

handige knutselaars gebouwde constructies die op een radio moesten lijken. De makers van zo'n toestel konden in elk geval aantonen dat ze een radio ingeleverd hadden en zonder dat het argwaan wekte hun waardevolle toestel verborgen. Ongeveer 200.000 eigenaren van een radiotoestel verborgen hun bezit, zonder iets in te leveren. Voor ongeveer 75.000 toestellen was vrijstelling van inlevering verleend (NSB'ers en Rijksduitsers).

Van de 825.000 ingeleverde radio's zijn in totaal 275.000 stuks van de beste exemplaren naar Duitsland afgevoerd en ongeveer 75.000 naar bestemmingen binnen Nederland (voor Wehrmacht, Duitse scholen, pensions, etc.).

Een groot deel (ongeveer 350.000 stuks) is als schroot geëindigd. In dat geval ging het om toestellen die door oorlogshandelingen waren vernield of waarvan de eigenaar niet meer kon worden vastgesteld.

De 125.000 toestellen die aan de eigenaren werden teruggegeven waren in het algemeen oude en defecte toestellen of zelfbouwtoestellen.

Noot

De geschiedenis van het radiotoestel in WO II in heel Nederland is door de auteur beschreven in zijn boek "Het radiotoestel in de Tweede Wereldoorlog". Bronnen voor zijn onderzoek waren de archieven van de meer dan 1.000 toenmalige gemeenten (waaronder ook die van de gemeente Gemert en Bakel en Milheeze), het archief van ministeries, provincies, het NIOD, de PTT, enkele relevante bedrijven en het "Bundesarchiv" in Berlijn. In het boek, dat uitsluitend bij de auteur verkrijgbaar is (gverhe@planet.nl of 046-4851847), is een uitgebreide bronnenbeschrijving opgenomen. Het boek kost 19,95 Euro; eventuele verzendkosten bedragen 4,50 Euro.

Ad Otten

Bij de 100ste boekuitgave van de Heemkundekring

In 1941, het geboortjaar van de heemkundekring, verscheen uitgave nr.1 van ons tijdschrift Gemerts Heem. Acht bladzijden. Gestencild.

Zeventien jaar later, op nieuwjaarsdag 1958, begonnen Martien van der Wijst en Wim Vos aan uitgave nr.2. Zij waren de nieuwe en jonge gezichten in de heemkundekring. In november 1961 leverden zij Gemerts Heem nr.3. Nog steeds acht gestencilde bladzijden, maarr... de laatste woorden toen waren: WORDT VERVOLGD! In datzelfde jaar 1961 verscheen van de hand van de naar Arnhem verhuisde Martien van der Wijst, een eerste boekje: De beknopte geschiedenis van Gemert. Gestencild, 60 bladzijden. Van 1971 dateert het eerste gedrukte boek: 'Gemert in oude ansichten'. Een succes. Herdrukken zijn nog steeds in den handel.

Gemerts Heem ontwikkelde zich onderwijl tot een regelmatig verschijnend kwartaalschrift, en dat terwijl de hele redactie tot 1972 buitendorps was. Martien van der Wijst (Arnhem) en Wim Vos (Den Bosch later Nuenen). Er kwam versterking in het Gemertse zelf. Na de sluiting van de Latijnse School werd rector Pennings secretaris van de heemkundekring, en er 'daagde' versterking van jonge gasten, die vroegen om veel en veel meer activiteit. Niet alleen van de kring maar ook van de gemeente. Voor behoud en aandacht van dit en dat. Andere visies op

landschap en dorpsuitleg. 1975 was het jaar van het kleine monument. Overal in het land bracht dat een ommekeer in de monumentenzorg die zich tot dan hoofdzakelijk leek te richten op kastelen, kerken en landhuizen.

Al een paar jaar waren geen bestuursverkiezingen gehouden bij de heemkundekring. Eigenlijk durfden ze niet in zee met die jonge deels

Wim Vos, redacteur Gemerts Heem vanaf het tweede nummer (1958); Met luidspreker op het in 1973 te Gemert gehouden 25ste Brabants Heemkamp.

'langharige' kandidaten? Waren dat niet de be-
zwaarmakers tegen de sloop van het Gasthuis en
antagonisten van Plan-Schoorswinkel? En waren
daar ook niet krakers bij van de Latijnse School?
Op 15 april 1977 ging echter de kogel door de
bovenzaal bij Dientje. De Heemkundekring van
Gemert kreeg veruit het jongste bestuur van alle
heemkundekringen in Nederland. Peter van den
Elsen, Henk Giebels, Peter Lathouwers en (de
wat oudere) Ad Otten kwamen in het bestuur.
Nog dezelfde avond zagen vier werkgroepen het
licht. Werkgroep Geschiedenis (voor verant-
woord historisch onderzoek), WG Genealogie
(stamboomonderzoek), WG Dialect (Wim Vos
kwam terug in Gemert), en niet te vergeten
een uitgebreide redactie voor publicaties. Als
garantie voor de te bewaren eenheid: in elke
werkgroep (minstens) één bestuurslid.

Vier maanden later (augustus 1977) rolde al Bij-
drage nr. 1 tot de geschiedenis van Gemert van
de drukpers onder de titel "100 Jaar Bejaarden-
zorg" met grote dank aan Ad Marinus, directeur
Huize Ruijschenbergh. Hij had vertrouwen in het
nieuwe bestuur. Hij regelde zuster-overste Moni-
ca Goossens in de redactiecommissie, beloofde
de helft van de oplage af te nemen en gaf ruimte
aan een fototentoonstelling die in 3 dagen door
3000 mensen werd bezocht. "100 Jaar bejaar-
denzorg", dat schrijver dezes mocht schrijven,
was toen al bijna uitverkocht. De formule voor
het succesvol uitgeven van volgende 'bijdragen
tot de geschiedenis van Gemert' was meteen
duidelijk. "We moesten samenwerken." In 1978
rolden nr. 2 en nr.3 van de drukpers. Het was bij
gelegenheid van respectievelijk de opening van
de nieuwe Komschool aan de Elisabethplaats en
vrijwel gelijktijdig de opening van de nieuwbouw

van het Macropediuscollege. De Geschiedenis
van het Lager Onderwijs in Gemert (door Peter
van den Elsen) en Georgius Macropedius (door
Henk Giebels).

Peter Lathouwers verzamelde alle krantenberich-
ten over Gemert van 1880-1900; Wim en Piet
Vos werkten aan 'De Vaktaal van de Gemertse
handwever'. Dát werden de boeken bij de ope-
ning van de Heemkamer in april 1981, waarmee
we onze eigen expositieruimte kregen. Boven
op het gemeentearchief... Vóór die tijd waren
echter al een stel boeken meer uitgegeven. We
dekten de behoefte aan een geheel herziene
"Beknopte geschiedenis van Gemert". We waren
hartstikke goejekoop. We werkten vur niks, mar
toch waren we ingegaan op de vraag naar een
(nog) goedkopere boekuitgave... Zes weken
voor het in De Mortel te vieren feest van het
75-jarig bestaan van de kerk, vroeg het kerkbe-
stuur of we een bouwgeschiedenis van hun kerk
konden leveren om nagenoeg gratis aan de pa-
rochianen te kunnen aanbieden. 't Parochieme-
toriaal uit de bouwtijd en andere authentieke
bronnen *zaoten in 'n trummelke* op de pastorie.
't Was héél kort dag, maar dat *trummelke* mee
naar huis nemen kon echt niet!? Dat was tegen
de regels van de bisschoppelijk archivaris. Mari-
nus Rijkers kwam toen naar de pastorie met een
kruiwagen en daarop het kopieerapparaat van
de Mortelse Rabobank. Hij kopieerde alles.

Zoals in De Mortel werden 12 zgn. busselkes
over uiteenlopende onderwerpen waarvan de
oplage niet al te hoog kon worden ingeschat,
zelf geschreven en zelf gelay-out. Met dank aan
de Zetterij van De Streek. In het verlengde van
Gemert in oude ansichten kwam er nu ook een
serie "Gemert-in-beeld" met als eersteling het

Hertogen van Brabant met Gemertse vrijheidsmaagd. Wat je in Gemert al niet kunt tegenkomen? (In den tuin van Atelier Agrass; foto AO - 2004)

kostelijke Gimmerse Negossie (Tineke Mols & Carin Gerrits).

Samenwerking bleef voorop staan. Met de harmonie, de schutsgilden, de ondernemersvereniging, Stichting Esdonkse kapel, de Congregatie van de Heilige Geest, oorlogsveteranen, Boerenbondsmuseum, Wit-Gele Kruis, NCB-afdeling Gemert, Parochies Gemert en Handel, Dorpsraden van Elsendorp en De Mortel, Genealogische en heraldische verenigingen, Vrijwillige Brandweer, Rabobanken van Gemert, De Mortel en Elsendorp, de Indische Gemeenschap, de VVV, de gemeente, enz. enz. zelfs met 'nen Helmondse historicus (Giel van Hooff).

Diepgaand historisch onderzoek werd nooit uit de weg gegaan. Evenmin de samenwerking met de Rijksdienst voor oudheidkundig bodemonderzoek (met dank aan Jan Timmers en Ton Thelen) of een internationale coöperatie met bijv. Historisch Studiecentrum Alden Biesen (Ton Thelen). Ten tijde van de opgraving van het Hooghuis werd in een landelijk verschijnend historisch tijdschrift al geschreven over de meest actieve heemkundekring van Nederland en over boekuitgaven van bovenlokaal belang. De status aparte van Gemert kwam uit de verf en Vrijstaat Gemert is intussen al bijna erkend als een soeverein vorstendom van de Teutonic Order. De in de ondergrond bewaard gebleven plattegrond van

Borretplein, 1937

het eerste kasteel van Gemert (het Hooghuis) werd blootgelegd. Ook het uitgebreide complex van een uit 1210 daterende watermolen. Onderwijl werd de plaatselijke Drukkerij Vos uitgedaagd zich te meten met de van Gemert geboortige Laurentius Torrentinus waarover omstreeks 1550 in Italië werd gepocht als zijnde de beste boekdrukker ter wereld (met dank aan Frans Slits). En wat te denken van de nog almaar uitdijende lokale oorlogsgeschiedschrijving (met dank aan Anny van de Kimmenade en Ruud Wildekamp), van 'Toen ons Moeder skruwde' (Bertus van Berlo), en van 'de indrukwekkende 'Enkele Reis Indië-Gemert' (Rob de Haas)? En hoe wil je nu een kasteel restaureren zonder daarvan de bewoners en de bouwgeschiedenis te kennen? Trots mogen we zijn op kostelijke 'museumgidsen' van het kerkpatrimonium van Handel, en dat van Sint-Jans Onthoofding "In

volle glorie". Dan hebben we het nog niet eens gehad over de Gemertse Woordenboeken van de gebroeders Vos. De serie Gemertse Verhalen. En de deels digitale bronnenpublicaties, opgestart met het Vredegerecht van Gemert en De afstamming van alle Gemertenaren van Karel de Grote (met dank aan de Werkgroep genealogie onder aanvoering van Wim Jaegers en Willy Ivits c.s.). En niet te vergeten natuurlijk de transcriptions en indices van alle Gemertse schepenprotocollen. Van 1473 tot 1811. Een goudmijn voor elke onderzoeker in Gemerts archief. Daarmee zijn we aanbeland bij Simon van Wetten. Historicus én taalkunstenaar, met een hele lijst van publicaties achter zijn naam. Vandaag: auteur én presentator van de 100ste uitgave van onze heemkundekring. Ja, 100 boekuitgaven! *Tis bekant nie te geleuven....*

Twee dingen nog:

1) de geweldige samenwerking met onze huisdrukkers Vos en Van Lankveld.
2) het initiatief van Rob de Haas voor de website www.heemkundekringgemert.nl. Niet lang daarna kreeg het heemkundekringbestuur een nieuwe scheut in de persoon van Niels Arts. Met hem wordt sedertdien flink inhoud gegeven aan Rob's ambitie om die website uit te bouwen tot dé EERSTE BRON en vraagbaak wat betreft historie en andere wetens- en opmerkenswaardigheden van Gimmert. Van verschillende kanten groeit nog de bijstand en inbreng. Alle uitverkochte boeken en alle meer dan één jaar oude afleveringen van Gemerts Heem komen op die website. In zoekvensters kun je daar STRAKS vanalles intikken en terugvinden. *STRAKS z'n ik, m'ar is 't naw alnie* de meest geraadpleegde website van een heemkundekring of geschiedkundige vereniging in ons land?

Gemert, 21 november 2013

(de recensie)

Tussen herberg en hoogmis - de 100ste uitgave

Het moest er natuurlijk uitspringen. En dat doet het ook. Naar inhoud en naar vorm. Een pakketje van zes tèsbuukskes bijeengehouden door een kunstig passende omslag en een touwtje met in een strik een wensbriefje oknogok. Handwerk uit de familiekring van auteur Simon van Wetten. Geen wonder dat er een koper was voor twee pakketjes tegelijk. Eén om te lezen en van de strik te ontdoen, en één om helemaal gaaf met strik-en-al te bewaren achter glas in een vitrine. Geen wonder ook dat de pakketjes nu

al op enige tientallen na zijn uitverkocht. Ruim 750 bladzijden 'krimmenee zaken' van Gemert uit de periode 1500-1813 zijn er in gebundeld. 'Krimmeneel' in de Brabantse betekenis van 'apart', 'geweldig' en 'skon' tegelijk. Wie wil daar nou geen kennis van nemen? Simon schrijft bovendien geschiedenis met een knipoog en menige anekdote bezorgt een glimlach, en dat niet in de laatste plaats door het kunstige taalgebruik van de auteur. Ja, de 100ste uitgave heeft iets heel aparts.

Een kleine selectie uit de uitgaven van Heemkundering Gemert. Deze boeken zijn gemaakt in samenwerking met drukkerij Vos Gemert

Fotowerkgroep

Ons kent ons Mensen van Gemert

Een nieuwe rubriek. Van de heel lang al actieve fotowerkgroep. Kort na de ingebruikname van de Heemkamer in 1981 opgestart door Dien Scheepers-van Kessel, de moeder van de

Heemkamer. Marij van Pelt-Vos nam het stokje over. Foto's werden gescand en op kijkmiddagen geprojecteerd. Waar werden ze gemaakt, wanneer, door wie, en wie staan er op? Ongenoemd

Priesterfeest van Johan van Houtert op 10 augustus 1930. Naaste familie voor het ouderlijk huis in de Nieuwstraat (nu nr. 39 Durlinger Schoenenzaak, maar 70 jaar in Gemert bekend als 't Komt van Van Houtert). Op het bord staat "Hulde Gods aan de priester". Zittend vlnr Vader Theodor van Houtert, Johan van Houtert SCJ, Nella (zus), tante Dien Scheepers (zus van de jong overleden moeder Geertruda). Staande ooms en tantes en drie broers: Willem Meulendijks, Toon Bouw, Dore Meulendijks-Scheepers, Hanneke Bouw-Scheepers, Janus (broer), Antoon van Houtert, Anne van Houtert-Hendriks, André (broer), Willem Scheepers, Antoon (broer), Hanne Scheepers-Verbakel, Hannes van Dijk, Hannes Scheepers, Tonna van Dijk-Scheepers, Toon Donkers, Maria Scheepers-van Heeswijk, Dien Donkers-Scheepers, Hannes Scheepers, Miet Scheepers-vd Tillaart.

kan hier niet blijven de door Laura Habraken ontplooide activiteit om de Collectie Duppen te duiden en ontsluiten met als jaarlijks terugkerend hoogtepunt de 'Duppenzondag'. Met de antwoorden op de steeds weerkerende vragen "wie, waar en wanneer", wordt *meepesant* het ene verhaal na het andere gelost.

We openen deze rubriek met een kijkje in het album van wijlen pater Johan J. van Houtert SCJ. De afkorting achter zijn naam staat voor de priestercongregatie van het Heilig Hart van Jezus, in het Latijn: *Congregatio Sacerdotum a Corde Jesu*. Opggericht in 1877 door de Franse priester Leo Dehon. In Nederland aanvankelijk bekend onder de naam *Oblaten van het Hart van Jezus*. Sedert 1911 kent de Congregatie een Nederlandse provincie. Johan J. van Houtert, geboren in Gemert op 16 maart 1904, was de zesde in een gezin van elf kinderen. Na de Latijnse School ging hij naar het seminarie van genoemde oblaten. In 1930 werd hij priester

gewijd en op 10 augustus van dat jaar zien we afgaande op de foto's zo'n beetje heel Gemert zijn priesterfeest meevieren. Van 1931-1963 is hij vervolgens werkzaam als missionaris in Brazilië en daarna van 1964-1974 pastor van de Portugese parochie in Amsterdam. Dan verhuist hij naar Asten waar hij op 4 december 1995 op 91-jarige leeftijd overlijdt.

Een vier jaar jongere broer van Johan, te weten Antoon geboren in Gemert 30.8.1908, wordt ook missionaris maar dan bij de in Gemert welbekende Congregatie van de Heilige Geest. Antoon viert zijn priesterfeest in Gemert in 1937. In 1938 vertrekt hij naar de missie in Angola. Op 3 maart 1960 sterft hij daar in Vila Pereira de Eca (Zuid-Angola). Hij is begraven in 'Missie Omupanda'.

Met dank aan fam. Van Houtert en José van der Aa-Vogels

Bij een priesterfeest was het halve dorp betrokken...

Priesterfeest Antoon van Houtert CSSp, 25 juli 1937 (Nieuwstraat 24). Antoon zittend tussen vader Theodor en tante Dien. Staand vlnr Frits en Nella van Hout-van Houtert, pater Johan van Houtert SCJ, André en Anna van Houtert-Niessen, Jo en Janus van Houtert-de Wit. Overbuurman Jacques van Eupen met de saxofoon brengt een serenade. Rechts Juf Nora Blietgen als begeleidster van de bruidjes.

Uit het oud-rechterlijk archief van Gemert

Ook na het uitkomen van de zesdelige serie tesbuukskes 'Tussen herberg en hoogmis' - de honderdste uitgave van onze heemkundekring - komt Simon in de dossiers van het civiel-crimineel archief nog heel veel voorvallen en wetenswaardigheden tegen die niet aan uw aandacht mogen ontsnappen.

1704

Boe(mannen)

Daags voor de Boxmeerse vaart komen Delis Hendricx en zijn vrouw Cathalijn uit hun huis in de Mortel. Er staat een koe voor de deur die slechts even aandacht heeft voor het echtpaar. Ze wordt namelijk op een tamelijk onrustige wijze ter linkerzijde geflankeerd door Aerdte Loeijen en ter rechterzijde door Teunis Dircx. Deze laatste probeert over de koe heen met zijn stok naar Aerdte te slaan. De koe heeft daar, arbitrair op een paar sprietten kauwend, weliswaar zo haar gedachten over, maar ze kiest geen partij. Delis en Cathalijn weten niet zeker of Aerdte ook daadwerkelijk is geraakt. *Maar hij riep wel om hulp.* 'We treffen het met Marten Peters. Hij is 25 jaar, had toch even niets te doen en kon zodoende met alle aandacht de koe en haar secondanten beschouwen. 'Och, 't was maar een kort stokske waarmee Teunis sloeg. En dan nog die koe ertussen. Ik geloof dat alleen de hoed van Aerdte is geraakt.' Het valt allemaal dus wel mee. Dankzij een koe die zich tussen de strijdende partijen opstelt.

Bron: GAG - R90 blz.6.

1706

Sterk

Een sterk verhaal behoeft ook een potje met sterk water. Ik zal u duidelijk maken waarom. Het betreft de achtenswaardige en stoere Walterus Hornkens, inwoner alhier en rector der Latijnse school. Hij is in Gemert geboren uit vrome, deugdzame en katholieke ouders. In zijn jeugd heeft hij zich altijd als een eerlijk jongman gedragen. Ook zijn rectorambt, in het doceren van de studenten, heeft hij loffelijk bediend. Toch, hēlemaal compleet is Walterus niet.

'Hij heeft zich met schieten verwond aan de linkerduim, zodanig dat die duim is afgezet. Hij heeft die duim bewaard! En nu wil hij zijn studie vervolgen, om aldus tot een geestelijke staat te geraken.'

Als ze op de Latijnse school nu ook eens het vak biologie in het curriculum opnemen, dan wil meneer Walterus bij wijze van afscheidscadeau het potje met zijn duim vast wel afstaan voor het practicum.

Bron: GAG - R91 blz.43.

1706

Heerlijke rechten

Heerlijk, die rechten van de heer.

'Ja, voor de heer dan toch.'

Precies, voor de heer. ũ immers moet wel een paar vrije dagen opofferen.

'Wij, Jan Anthonis Hes en Nicolaes van der Henst, schepenen van Gemert, getuigen dat alle inwoners van Gemert gehouden en verplicht zijn

- en zij zijn dat ook altijd geweest - de turf van onze commandeur Van Loë jaarlijks naar hier te varen en de vruchten van Zijne Genade naar Den Bosch te brengen, althans tot aan de rivier de Aa, en het gras van de beemd van de commandeur af te maaien. Wel wordt aan de maaiers door de commandeur de kost gegeven.'

Om nu de maaitijd aangenaam te bekorten en de maaltijd daarentegen al even aangenaam te verlengen vraag ik u na te denken over het spreekwoord 'de kost gaat voor de baat uit'. Moet dat niet zijn 'de kosten gaan voor de baat uit?' En zo ja of zo nee, vanuit wiens oogpunt? Dat van u of dat van de commandeur? Blijf intussen wel geconcentreerd maaien. Zo'n zeis is scherp.

Bron: GAG – R91 blz.42.

1710

Geen kalf verdronken

Als dames met elkaar ruzie krijgen, zijn het plots geen dames meer. Ordinair, gemeen, min, slecht, laag, dat zijn de omschrijvingen die wij, hoezeer het ons ook spijt, moeten gebruiken bij de gemiddelde Gemertse vrouwenruzie. Neem nu Catharijn, de vrouw van Jan la Rose en Jenneke, de vrouw van Willem Huberts. Zij zijn ontstemd geraakt door iets dat Gijsel, de vrouw van herbergier Rombout Craeijeveld heeft gezegd of gedaan. Welnu, de twee dames beramen in de concurrerende herberg van Jan Puijfflick, onder het genot van flink wat glaasjes opwekkende middelen, een zō gemeen plan, dat zij de status van dame verliezen. Zij gaan de waterput van Gijsel bevuilen, er van alles ingooien, onbruikbaar maken.

Zo beraamd, zo gedaan. Catharijn en Jenneke

vangen hun wraakzuchtige werkzaamheden aan met het in stukken slaan van het poortje bij de Craeijeveld-herberg en werpen de stukken in de put. Grōte stukken, het is best zwaar.

'De duijvel, Jenneke, helpt mij heffen', roept Catharijn.

Een vensterraam, de grote asbak waarin de as van het haardvuur wordt verzameld en een kalkbak volgen. Als die twee canailles zo doorgaan is de put binnen de kortste keren gedempt.

In zo'n afgelegen dorp is elke afwijkende gebeurtenis meteen een verzetje en publiek ontbreekt bij de werkzaamheden van de twee vrouwen dan ook niet. Heijlke, de vrouw van slachter Peter Theunisse, en Ariaentje, de vrouw van Dirck Verschuijl - zij heeft ocharm een bultige rug - worden derhalve door de schepenen opgeroepen om te komen getuigen. Heijlke krijgt vervolgens van onze twee ex-dames het dringend verzoek de zaken te verdraaien. Het duo betaalt om zulks af te dwingen een schelling. Echter, Ariaentje is al op de secretarie en Catharijn is wat later vol verwijt.

'Gij hebt een valse eed afgelegd.'

Nee, integendeel, Ariaentje heeft nauwgezet en waarheidsgetrouw verteld wat er is gebeurd. Heijlke trouwens, ondanks die schelling, oōk. Er ontstaat een nieuwe episode in, en tevens opschaling van de onenigheid, want niet alleen gaan Catharijn en Jenneke nu ook tekeer tegen Heijlke en Ariaentje, maar alle 'dames' halen er tevens hun mannen bij. Nog even wachten en dan wordt u er op de één of andere manier ook bij betrokken. Houd uw put in het oog.

Bron: GAG – R91 blz.69.

Een oeroude bijnaam: Vogels alias Steele

Op 9 juli 1932 overlijdt de 64-jarige Martinus Vogels (weduwnaar van Katrien Maas) bijgenaamd Tinuske Steele, winkelier in de Kerkstraat. Zijn winkel was tegenover die van Jan Wijn, bijgenaamd Jan Wip. Beide winkels hadden ongeveer hetzelfde assortiment in de verkoop en heel Gemert had het over "Wip en Steel concurreren veel!" Maar Tinuske Steele had iets apart. Blijkens een opschrift in de winkel, zo wil tenminste het verhaal, verkocht hij 'grote stelen en kleine stelen'. Met een vette knipoog voegde Tinuske daar steevast aan toe 'grote(n) stelen 't meest!'. Daarmee is hij onsterfelijk geworden. Ruim tachtig jaar na zijn overlijden klinkt 'Tinuske Steele' in Gemert nog steeds als bekend

*Martinus Vogels alias Tinuske Steele (1868-1932)
& Kaat Maas (1873-1923)*

en vertrouwd. Jaja, het is d'n opa van Bakker Vogels, Garage Vogels, d'n Engelenburcht, de Grasmaaiers, enz. enz.

De bijnaam 'Steele' moet al heel oud zijn maar waar die vandaan komt is een mysterie. In Aarle-Rixtel, Boekel, Beek en Donk, en in een nog veel wijdere kring om Gemert heen, wonen al meer dan honderd jaar overal naamgenoten "Vogels alias Steele". José van der Aa-Vogels uit Handel, wier stamboom terugvoert tot omstreeks 1600, raakte vorig jaar met dorpsgenote Anneke van Eldonk-Selten aan de praat over hun voorouders. Het begon ongeveer zo: "Weet je," vertelde Anneke, "dat mijn opa ook een Vogels is?" Nee dat wist José niet. Annekes grootvader heette Petrus Vogels, bijgenaamd Peer Steele, zo vervolgde Anneke en toen was José helemaal verrast én geïnteresseerd want José is van origine immers ook een Steele. 's-Avonds nog is ze meteen in haar collectie familiegegevens van de stam-Vogels gedoken om de relatie met Anneke Selten helder te krijgen. En het duurde wel even maar die kwam klip en klaar uit de verf. De op 15 december 1749 te Aarle-Rixtel geboren en aldaar op 26 februari 1807 overleden Joannes Corneli Vogels was de eerste met Anneke Selten gemeenschappelijke voorvader. Van tenminste zover terug, dus zegmaar zo'n 250 jaar, moet dus ook de bijnaam 'Steele' dateren... Een bijnaam die de familie al heel lang koestert als een koosnaam en die na deze conclusie onderhand ook wel beschouwd mag worden

als behorende tot ons cultureel erfgoed. Toch? Binnen dit kader is het ook interessant om nog even stil te staan bij de familienaam 'Vogels', die uiteraard nog ouder moet zijn dan 'Steele'. Op Esdonk kennen we al vanaf de zestiende eeuw een Vogelshoef (1562)¹, genoemd naar de familienaam van de eigenaar destijds. Maar daar komen lang niet alle 'Vogels' vandaan. Ook José heeft daar nooit een link mee kunnen leggen.

De oudst bekende vermelding van een Vogels in Gemert dateert (vooralsnog) van 1496. Maar in 1241 zien we in een oorkonde als voorschepen (= president-schepen) van Helmond al een H. dictus Volucris (=Vogel) vermeld.² Zou het met hem allemaal begonnen zijn? Of was ook hij al 'n Vuggelke van een nog oudere Vogel? (met dank aan José van der Aa-Vogels)

Noten:

1. Peter van den Elsen, De geschiedenis van een kapelgehucht. Esdonk, Gemert 1981, blz.69.
2. H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel 1, 's-Gravenhage 1979, blz. 271.

Dakbeschot kerk Sint-Jansonthoofding is van 1726

Een rondleiding over de gewelven van de kerk van Sint-Jansonthoofding is een unieke belevenis. Bij 'daglicht' komt daar 'n kleine 600 jaar gewelvbouwhistorie in beeld die veel vraagtekens oproept maar die voor een belangrijk deel

ook beantwoord kunnen worden. Eerder is in Gemerts Heem daar al eens uitgebreid aandacht aan besteed en er is ook een op dit bijzondere object toegespitste film in de reeks 'Mysteries van Gemert', te raadplegen.¹ En wat betreft de onbeantwoorde vragen komen er van tijd tot tijd ook weer nieuwe feiten aan het licht. Zo zit er in het dakbeschot van het oude middenschip een inscriptie met de tekst "DIT WERCK IS VERNUET ANNO 1726". De vernieuwing, renovatie zouden we nu zeggen, betreft de complete vervanging van tenminste het dakbeschot. De inscriptie is aangebracht in de middelste van het vijf traveeën tellende middeleeuwse middenschip. Een prent van Valentijn Klotz gedateerd 30 de-

"Dit werck is vernuet anno 1726" (foto Johanna Vogels, juni 2013)

cember 1675 laat duidelijk zien dat er in 1726 aan de hoogte en helling van het middenschip niets veranderde waaruit we af kunnen leiden dat de gebinten destijds buiten de renovatie zijn gebleven.

Die renovatie vond dus plaats zo'n 287 jaar geleden. Tellen we nog eens 287 jaar terug dan komen we uit in 1439, in welk jaar de bouw van de kerk nog in volle gang was... Mocht je denken

dat nu in 2013 - na opnieuw 287 jaar - 'ons' aaw kerk onderhand weer toe is aan nieuw dakbeschot, dan heb je het mis. Het dakbeschot van het oude middenschip ziet er nog steeds prima uit. In 1726 heeft men uitstekend bouwmate-riaal gebruikt en prima vakwerk geleverd. Met dank aan Johanna Vogels die bij een rondleiding onlangs de foto schoot van de inscriptie.

Noten:

1. Ad Otten, Gemertse kerkgewelven, in: Gemerts Heem 2000.03 blz.3-19; voor de film "Het mysterie van de Gemertse kerkgewelven" zie: www.heemkundekringgemert.nl onder de tab 'Historie', kies 'Gemertse mysteries', scroll in de lijst van 50 mysteries naar 'mysterie 08'.

Pro Memorie 11 mei 1940

Onze werkgroep 'Gemert Vrijstaat' heeft kort voor de feestelijke ingebruikname van het heringerichte Ridderplein in november 2013 in het straatplaveisel van het plein of in de directe omgeving daarvan, vier gedenkstenen gelegd ter herinnering aan de gijzeling van zo'n 500

personen op 11 mei 1940. Aan de grachtkant, ongeveer ter plaatse van de vroegere kiosk, ligt een steen die herinnert aan de gijzeling in zijn algemeenheid. Dan ligt er in de stoep ter hoogte van de apotheek in de Kapelaanstraat een steen die herinnert aan 'de Paws' van Gemert, oftewel

de toen 63-jarige Bert Baggermans die daar ter plaatse door een Duitse militair werd doodgeschoten na diens weigering zich bij de gijzelaars op het plein te voegen.

In het Binderseind (vóór huisnr.2) ligt een steen die herinnert aan de dood van de 11-jarige Nico van Vugt die in het hoofd werd getroffen door

een vanuit het kasteel afgevuurde en verdwaalde Nederlandse kogel. De vierde steen ligt in de Kasteellaan op de plaats waar dienstplichtig sergeant Paul van Oostveen het leven liet, nadat hij een uur of wat eerder, nog tijdens de Duitse belegering van het kasteel, een zware verwonding opliep.

De Volksvriend heeft weer toekomst

De gemeente lukte het niet maar wel de door de gemeente in het leven geroepen Molenstichting Gemert-Bakel. Op 17 december 2013 kwamen molenbouwers Beijk bij oud-molenaar Frenk van Roij van 'De Volksvriend' aan de Oudestraat. Daar waren ook Egi Roijackers en Derk de Graaff namens Molenstichting Gemert-Bakel. Egi en Frenk zijn van jongsaf buurt- en oud-klasgenoten. Na een half jaar overleg was er bij Frenk het volledig vertrouwen dat de Molenstichting 'zijn' Volksvriend weer een mooie toekomst zou kunnen geven. Dezelfde dag nog werd er een contract opgesteld. Voor 1 euro zou de stenen beltmolen van eigenaar wisselen. In de dagen

die er op volgden werd in de koopsom behalve de molen en de belt ook inbegrepen het recht van overpad voor en achter, alsook de grond waarvoor anders notarieel nog 'overdraairechten' vastgelegd zouden moeten worden. Op 22 januari 2014 was bij de notaris de officiële overdracht. In de dagen daarna was het meteen een drukte van belang in en om de Volksvriend. Vrijwilligers van de Molenstichting, Jan Ponjé, Derk de Graaff, Egi Roijackers, molenaar én molendeskundige Jeroen van Boxmeer, Jan van Extel, Cees Jacobs, Harrie van Kessel, molenbeheerder Frenk, molenbouwers van Beijk BV, Ton van Duijnhoven (molenaar op De Bijenkorf),

Uit de molenberg wordt een spoorwagon getakeld die hier diende als silo van melasse, dat werd gebruikt als bindmiddel bij de productie van mengvoeders (foto Egi Roijackers, 4.2.2014)

Kroonwiel in de lucht (foto ER, 4.2.2014)

Twee molenmakers zien een gaaf kroonwiel met remvang (foto ER, 4.2.2014)

De wieken van De Volksvriend horen tot de langste molenwieken van het land (foto ER, 4.2.2014)

Nieuwe pet voor de Volksvriend. (foto ER, 4.2.2014)

molenbouwhistoricus Paul Groen, Molenstichting Noord-Brabant, en niet over het hoofd te zien de lange armen van Haegens en zijn kraanmachinisten. Op 4 februari j.l. lichten die tot veler verbazing uit de molenromp een gaaf en kolossaal kroonwiel en nog veel meer. Ook werden geborgen de twee molenwieken, behorend tot de langste van Nederland. Uiteindelijk gaf Hae-

gens de molenromp een nieuwe pet en werd een paar dagen later de molen en de belt nog een flinke schoonmaakbeurt gegeven. De Volksvriend is nu in afwachting van restauratieplan, toegezegde financiën, vergunningen e.d., maar 'onze' heemkundekring wil nu alvast een compliment uitbrengen aan het adres van Molenstichting en oud-molenaar. (wordt vervolgd)

Protakta

Rabobank

commanderijcollege

drukkerij vos

Uitgave, maart 2014 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Secretariaat Martin Breeuwer, Wijst 185, 5422 BV Gemert
Abonnement € 25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
Penningmeester Tony Brouwers, Virmundtstraat 2, 5421BW Gemert
Betalingen Op Rabobank Gemert 116197226 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert,
onder vermelding van "contributie"
Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
Website www.heemkundekringgemert.nl
Redactie Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
Rob de Haas, Grootmeestersstraat 29, 5421 KK Gemert
Anny van de Kimmenade-Beekmans, Grotel 8, 5761 RA Bakel
Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
Simon van Wetten, Kruseind 22, 5421 ND Gemert
Redactieadres Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
e-mail: adottengemert@live.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding

